

Neumann Tibor

ALISPÁNVÁLASZTÁS A KÖZÉPKOR VÉGI MAGYARORSZÁGON*

A Nagylucsei család levelesládájában fennmaradt három levél az 1488 és 1493 közötti évekből, amelyek az alispán megyei nemesség általi megválasztásáról tesznek említést Bars megyében.¹ A középkori megyére és megyei hatóságra vonatkozó kutatások mindeddig nem foglalkoztak az alispánválasztással, hiszen a források hallgatásából jogosan tűnhetett úgy, hogy a korábbi évszázadokban tapasztalt gyakorlathoz hasonlóan az alispán a mohácsi csata előtti évtizedekben is az ispán familiárisa és választottja volt. Ismereteim szerint egyedül Holub József tett említést a nemesség alispánválasztás iránti igényéről 1917-ben megjelent tanulmányában, melyben az általa ismert forrásokat – köztük a Bars megyeieket is – felsorolva arra a következtetésre jutott, hogy a Jagelló-korban még nem történt lényegi változás a kérdésben: az ispánok hatalmuknál fogva keresztülvitték, hogy jelöltjüket a megye elfogadja.² Az a kérdés tehát, hogy a Nagylucsei levelezés egy kirívó, rendszerbe nem illeszthető jelenségre utal, melynek nincsen korabeli párhuzama más megyékkal, vagy valóban egy országsszerte meginduló folyamat részeként értelmezhető. A kérdésnek óriási a társadalomtörténeti jelentősége: ha az alispánválasztás intézménye a középkor végén nemcsak Barsban, hanem esetleg más megyékben is igazolható lenne, az számos kérdés újragondolását szükségessé tenné. Hiszen sem a hely-, sem a politikatörténeti kutatások szempontjából nem mellékes az a körülmény, hogy egy személy életútját vizsgálva pusztán az általa viselt alispáni tisztségből következtethetünk-e a megyésispán és a közötté lévő familiárisi kapcsolatra. Gondoljunk például a Jagelló-kor „köznemesi” politikusaira, akik számos esetben mutathatók ki megyei pozícióban, és éppen ezért feltételezni szoktuk főuraktól való függésüket.³ Az alispánválasztás kétségtelenül az a kulcsfontosságú

* A tanulmány a 2018. november 29-én Egerben, a Rendi országgyűlés – Polgári parlament. Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig című konferencián elhangzott előadás írott és bővített változata, elkészítését az NKFI K 134690. számú pályázata támogatta.

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 19359., DL 19361., DL 19966. (Szövegüket lásd lejjebb.)

² *Holub József*: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. In: Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szemináriumi vezetőtanárságának harmincadik évfordulója ünnepére. Bp. 1917. 206–210., a barsi levelekről: 207.

³ Vö. *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp. 1984. 264–265.; *Uő*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc. Bp. 1986. 74–77.

intézmény, amely a legjobban szimbolizálja a „megyei önkormányzat” kialakulását és megerősödését, illetve a kora újkorra jellemző „önkormányzati megye” létrejöttét.⁴ Magától értetődően a választás elterjedése helyi szinten döntően befolyásolhatta a megyei nemesség előtt álló karrierlehetőségeket is. Mindezen szempontok miatt érdemes a kérdést újra elővenni és megvizsgálni. A 2017-ben megjelent *Magyarország világi archontológiája 1458–1526* sorozat második, megyei adatokat tartalmazó kötete⁵ – melynek munkálatai során a barsi adatokba ütközve szembesülhettem a kérdéssel – utolérhetetlen segítséget és alapot biztosít a kérdés vizsgálatához. Az alábbiakban, bemutatva előbb a barsi választásra vonatkozó leveleket, áttekintem azokat az adatokat és jelenségeket, melyek az alispánválasztás meglétére utalhatnak más megyékben. A konkrét források kis száma miatt sok esetben kénytelenek vagyunk az addigiaktól eltérő jelenségeket keresni a korszak megyei archontológiáiban és felhasználni kora újkori analógiákat is.

* * *

Az alacsony sorból származó Nagylucei családot a Mátyás királyt kincstartóként szolgáló Orbán győri, majd egri püspök (†1491) emelte a várbirtokos nemesség soraiba.⁶ Első váruadalmát, a Bars megyei Revistyét 1479-ben szerezte meg, és erre támaszkodva hamarosan a megye egyik, majd 1484-től haláláig egyedüli ispánja lett. 1490-ben megvásárolta a királynétől a Revistyével szomszédos Saskó várát is.⁷ A nagyhatalmú politikust Bars megyében testvére, Balázs képviselte, előbb ispáni, majd alispáni címmel.⁸ Orbán püspök 1488. márciusi levelét éppen őhöz intézte Bécsből, ahol a királyi udvar akkoriban tartózkodott:⁹

⁴ A megyék fejlődéstörténetét Tringli István vázolta fel, aki annak harmadik, körülbelül 1550-től kezdődő szakaszára használta találón az „önkormányzati” jelzőt, de már a megelőző évtizedekben is egy átmeneti időszakokkal számolt. Lásd *Tringli István: Megyék a középkori Magyarországon*. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. Analecta Mediaevalia III.) Bp.–Piliscsaba 2009. 514–518.

⁵ *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék*. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak) Bp. 2017. (a továbbiakban: Arch. II.). A kötet kiegészítéseit és javításait a következő online oldalon vezetjük: <https://bit.ly/3kZheMs>, letöltés 2020. jún. 9. (a továbbiakban: Arch. II. kieg.).

⁶ Nagylucei Orbánra és családjára legutóbb lásd *Rácz György: I. Mátyás magyar király címeradományozó oklevele a nemes Becsközházai Orbán mester alkincstartó és általa testvérei, Balázs, János és Benedek részére*. In: *A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489*. Szerk. Avar Anton. Bp. 2018. 134–141., valamint *Üő: I. Mátyás magyar király címeradományozó oklevelei Nagylucei Orbán és általa testvérei, Balázs és János, valamint unokatestvére, a néhai Benedek fia Ferenc részére*. In: *A Hunyadiak címereslevelei i. m. 190–194.*

⁷ *Rácz Gy. I. Mátyás i. m. 136.*

⁸ Arch. II. 49.

⁹ Mátyás király itteni tartózkodására lásd *Horváth Richárd: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*. (História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak 12. – Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 2.) Bp. 2011. 128.

„Annyira és oly régóta unszolsz bennünket azzal, hogy téged az alispánság terhe alól szabadítsunk fel, hogy végül, amit kívántál, nem kis nehézség árán kieszközlöttük a királyi felségtől. Őfelsége ugyanis beleegyezett abba, hogy ama megyében őfelsége levelének tartalma szerint, amelyet ezzel a levéllel együtt hozzád megküldünk, a közösség (*universitas*) bármelyik másik nemest megválassza. Ezért azt kívánjuk, hogy a megye nemesi közösségét rögvest hívd össze és mutasd be a királyi levelet ezzel együtt, és az alispáni tisztséget egyszerűen add át annak, akit a közösség megválaszt.”¹⁰

Első pillantásra a levél nehezen érthető. Miért kellett a megye ispánjának királyi engedély ahhoz, hogy leváltsa saját alispánját a megye éléről? A látszólagos ellentmondást nem lehet másként feloldani, mint hogy Balázs valójában két – persze részben kapcsolódó – kérdésben fordult testvéréhez: saját kérése az volt, hogy mentse fel őt az alispáni tisztségéből, míg alispánként közvetítette a megyei nemesség kérését arra vonatkozólag, hogy ispánjuk engedélyezze az alispán megye általi választását, valamint járjon közben az uralkodónál az ehhez szükséges királyi engedély megszerzése érdekében is.¹¹ Még inkább megvilágítja az ügyet a testvérpár unokaöccsének, Fodor Istvánnak, a fehérvári Szent Miklós-egyház prépostjának egy nappal későbbi, ugyancsak Bécsből Nagylucsei Balázshoz írott levele:

„Főtisztelendő közös urunk leveléből megérthetitek, mit végzett az ügyekben, amellyel oly gyakran unszoltátok őuraságát. Megkapjátok a felséges király úr engedélyét (*libertatem*) arra, hogy a megye nemesi egy alispánt válasszanak, aki eljár mindazon ügyekben, amelyekben egy alispánnak illik eljárnia. A főtisztelendő úr magának csak az ispáni címet (*nomen comitis*) tartotta fenn. Amaz pedig köteles lesz mindent elvégezni stb. Az ügy érdekében nagy igyekezetet fejtettünk ki fiatokkal, Battyányi Boldizsárral¹² együtt, hogy elérjük azt, amit olyannyira

¹⁰ „Tantum nos et tamdiu sollicitasti, ut te ab onere vicecomitatus illius extricaremus, ut iam tandem quod optasti, non sine difficultate apud maiestatem regiam effecimus. Admisit enim sua maiestas, ut in illo comitatu alius quispiam nobilis per universitatem eligatur iuxta continentiam litterarum maiestatis sue, quas cum presentibus ad te mittimus. Quare volumus, ut universitatem nobilium illius comitatus statim convoces atque litteras regias eisdem exhibeas et presentes, atque officium huiusmodi vicecomitis illi, quem universitas ipsa elegerit, simpliciter remittas et resignes.” DL 19359. (A tanulmányban szereplő fordítások a szerző munkái.)

¹¹ Holub József úgy vélte, hogy már Nagylucsei Balázst is a megye választotta alispánná, és ezért volt kötelező hivatalban maradnia, illetve ezért volt szükség királyi engedélyre az elmozdításához. Ezt már csak amiatt sem tartom valószínűnek, mert tudjuk, hogy Nagylucsei 1487 májusában már alispán volt, tehát ha választották volna, a kötelezően eltöltendő egy éves tisztségviselés is már a végéhez közeledett. Mivel már 1483–1484-ben ő állt a megye élén, viszont a két időpont, 1484 és 1487 között nincs adatunk az alispán személyéről, azt tartom valószínűnek, hogy évek óta ő töltötte be a tisztséget.

¹² Battyányi Boldizsár Nagylucsei Balázs lányának, Ilonának volt a férje. *Engel Pál*: Középkori magyar adattár. CD-ROM, 2001. Genealógia: Nagylucsei (Dóczy és Lipcsei), valamint Battyányi (Batthyány)

kívántatok. Ti pedig a király levelét kézhez véve, annak megfelelően azonnal hívasátok össze Bars megye minden nemesét, és úgy, hogy senki se maradjon otthon, nehogy később azt hozhassák fel, hogy nem az ő akaratukkal lett az alispán megválasztva, és válasszatok egy olyan személyt, aki számotokra és a megye közössége számára hasznot hajt majd.”¹³

A szövegből teljesen egyértelmű, hogy Bars megye „kormányzatában” 1488-ban alapvető változás következett be. Ezt megelőzőleg itt is az az országszerte általánosan megfigyelhető jelenség érhető tetten, hogy a király által kinevezett ispán mások beleszólása nélkül, önállóan rendelkezett a nevében eljáró alispán személyéről, akit természetesen saját familiárisai – sőt ezúttal rokonai – közül választott ki. Magától értetődő, hogy az ispánok ezirányú döntése nem minden esetben találkozott a megyei nemesség tetszésével. 1488-tól azonban, legalábbis a most vizsgált levelezés szerint, a megye engedélyt kapott ispánjától és királyától arra, hogy szabadon válassza meg a „megyei hatóság” vezető tisztségviselőjét, ami nyilván tovább növelte az alispáni tisztség iránti bizalmat, és teljessé tette azt a folyamatot, hogy a megye maga válassza meg az előljáróit. Az a megjegyzés, hogy Orbán püspök csak az ispáni címet kívánta megtartani magának, arra utal, hogy az ispán a nemesség mindennapi jogszolgáltatása szempontjából oly fontos megyei törvényszék munkájába ezt követően még embere révén sem szólt bele, ami viszont nem jelenti azt, hogy az ispáni tisztségből fakadó jogokat és feladatkört ne kívánta volna tovább gyakorolni.

Sajnos nem ismerjük az 1488. évi választás eredményét: a következő barsi alispánra vonatkozólag hat évvel későbből maradt adat.¹⁴ Mindazonáltal a harmadik, 1493. február 24-én kelt levelünk azt sejteti, hogy az alispánválasztás engedélyezése nem egyszerű alkalomra szólt. A címzett ezúttal is a Revistye várában élő Nagylucsei Balázs, míg a levélíró az időközben szerémi püspökké, személynökké

című táblák. Vö. *Tamás Pálosfalvi: The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526.* (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) Bp. 2014. 130.

¹³ „Ex litteris reverendissimi d(omini) nostri communis intelligetis, quid effecerit in illo negotio vestro, pro quo d(ominationem) suam saepius sollicitastis. Habebitis deinceps libertatem serenissimi d(omini) regis eligi per nobiles illius comitatus unum vicecomitem, qui procedat in omnibus rebus, prout vicecomitem procedere convenit. Reservavit sibi d(ominatio) reverendissimus duntaxat nomen comitis. Ille autem deinceps debebit omnia expedire etc. Pro ista re magnam diligentiam simul cum filio vestro d(omino) Balthezare de Bathyan adhibuimus, et tandem effecimus, quod magnopere desiderastis, ut obtineremus. Vos autem acceptis his litteris regie maiestatis statim omnes nobiles illius comitatus Barsiensis vigore istarum litterarum convocari faciatis et ita, ut nullus se domi contineat, ne postea possit causari non eum sua voluntate electum fuisse vicecomitem, et eligatis unum, que vobis et universitati nobilium prodesse possit.” DL 19361.

¹⁴ Arch. II. 50.

és koronaörré előlépő Fodor István (†1494) volt, aki Orbán püspök halála után átvette a Nagylucsei rokonság irányítását.

„Írjátok nekünk, hogy Bars megye tisztségét (*honor*) nem önként, hanem szándékokot ellenére, a megye akaratából vállaltátok el. Ez bizony nagyon nem tetszik nekünk, mert ezt a mi és a felséges király úr akarata ellenére tettétek, mivel a királyi felségnél elértük, hogy a megye tisztsége senki másnak, csak Kálnai Lászlónak, a visegrádi vár várnagyának adományoztassék, ami számotokra sem lenne kényelmetlen. Mindenképpen igyekezni s törekedni fogunk arra, hogy a felséges király úr akarata és parancsa be is teljesejék, azaz hogy Kálnai László legyen a megye ispánja. Jól tudjátok, hogy nem a megye, hanem kizárólag a királyi felség adományozhatja ezt a tisztséget, *az alispánokat azonban a megye is választhatja*. Igazán csodálkozunk, hogy ha az volt a kívánságotok, hogy a megye ispánja legyenek, miért nem jeleztétek nekünk, hiszen a tisztséget a királyi felségtől inkább számotokra, mint más számára eszközöltük volna ki. Jól emlékszünk még arra, hogy az előző években, mikor a megye ispáni tisztségét nektek adták, mennyire szabadulni kívántatok attól, és emiatt úgy gondoltuk, hogy most sem akarjátok azt magatokra vállalni. Alapos megfontolás után ezért tetszett úgy nekünk, hogy mivel ti a tisztséget nem kívánjátok betölteni, inkább emberünknek, Kálnai Lászlónak szerezzük meg. Tisztában vagytok azzal, miként szolgált Kálnai László benneteket, illetve nagybátyánkat, a néhai Orbán egri (püspök) stb. urat, és hogy milyen feladatkörben szolgál most nekünk, és bizonyosak vagyunk abban, hogy benneteket is mindig szolgálni kíván majd. Mindezek miatt nem történhet másként, mint hogy Kálnai László kapja meg a tisztséget. A kellő óvatossággal tehát úgy kell eljárnotok a megye gyűlése előtt, hogy semmiképpen ne vegyétek át a tisztséget, mivel azt ők nem, egyedül csak a királyi felség adományozhatja annak, akinek kívánja, és hasonló szavakkal szabaduljatok meg a tisztség terhétől, mert különben biztosak lehettek abban, hogy más úton fogjuk orvosolni a helyzetet. Vagytok már olyan idősök, hogy ne vállaljatok magatokra ily fádaldalmakat.”¹⁵

¹⁵ „Scribitis nobis, quomodo vos honorem illius comitatus Barsiensis non sponte, sed inviti et de voluntate illius comitatus suscepistis. Quod nobis profecto plurimum displicet, nam contra voluntatem nostram et mandatum serenissimi domini nostri regis id fecistis, et cum id nos apud regiam maiestatem procuraverimus, ut nemini honor ille aut officium comitatus, quam egregio Ladislao de Kalna castellano castris Wyssegradiensis conferatur, quod vobis molestum non sit, profecto contendemus et elaborabimus, ut voluntati et mandato serenissimi domini regis omnino satisfiat, hoc est, ut Ladislaus Kalnay sit comes illius comitatus. Nostis enim bene, quod non comitatus aliquis hunc honorem, sed sola regia maiestas conferre potest, vicecomites tamen possunt etiam per comitatum eligi. Sed miramur profecto, quod si hec fuit voluntas vestra, ut voveritis esse comes illius comitatus, nobis non significastis, et nos potius vobis, quam alteri a regia maiestate hoc officium impetrassemus. Non tamen sumus immemores, quod superioribus annis, cum videlicet hunc honorem illius comitatus vobis dederant, quomodo ab eo officio privari cupiebatis, et exinde arbitrabamur vos nolle officium

Természetesen ebből az egyetlen levélből¹⁶ a szerémi püspök által említett Bars megyei esemény sor, különösen a címzett és az őt állítólag a tisztség elvállalására „kényszerítő” nemesek szándékai maradéktalanul nem tárhatók fel, csupán annyi bizonyos, hogy előzményének az ispáni tisztség megüresedése tekinthető. Valamikor 1493 elején elhunyt Lévai Vajdafi János, akit II. Ulászló király éppen a levélíró nagybátyja, Nagylucsei Orbán egri püspök 1491. októberi halála után nevezett ki a megye élére.¹⁷ Mivel a lévai váruradalmat birtokló Vajdafi fia, Zsigmond még kiskorú volt, a Nagylucseieknek ismét lehetőségük nyílt a megyésispánság megszerzésére. Az udvarban nagy befolyással rendelkező Fodor István ennek megfelelően járt el, és szerezte meg az ispáni tisztséget saját familiárisának, Kálnai László visegrádi várnagynak, aki Bars megye egyik tekintélyesebb nemesi családjából származott.¹⁸ A levélben Fodor (aki talán így kívánta mentegetni magát, amiért nem kérte ki rokonai véleményét az ispánság betöltéséről) persze jól láthatóan egybemosta Nagylucsei Balázs korábbi tisztségviselése kapcsán az ispáni és az alispáni tisztséget – 1488-ban ugyanis Balázs az utóbbtól kívánt szabadulni, most viszont az előbbi betöltéséről volt szó –, ami még akkor is csúsztatás volt, ha Balázs annak idején nyilván az ispáni hatalmat is gyakorolta az udvarban időző testvére nevében. Nem tartom valószínűnek, hogy a barsi nemesek vérszemet kapva immár az ispánság betöltésének a jogát is maguknak követelték volna. Talán arra gondolhatunk, hogy felkérték Nagylucseit, próbálja elérni a királynál ispáni kinevezését, és ennek érdekében ők is követet meneszthettek a királyhoz vagy legalábbis támogatókat kerestek az udvarban, aminek híre Fodorhoz is eljutott.¹⁹ Bárhogy volt is, a személynök teljes joggal utasította

istud suscipere. Quare deliberato animo placuit nobis, ut ubi vos hoc honore fungi non velletis, magis homini nostro, hoc est Ladislao Kalnay eum impetraremus. Constat enim vobis optime, quomodo ipse Ladislaus Kalnay serviverit tam vobis, quam reverendissimo domino et avunculo nostro condam domino Urbano Agriensi etc. et nobis quoque qua re nunc inserviat, vobis autem certo scimus eum semper velle inservire. Itaque propter has causas secus fieri non potest, nisi ut Ladislaus de Kalna honorem istum comitatus habeat [...] agendum vobis est caute apud illum conventum nobilium, quod vos nullibi hunc susceperitis honorem, quod quia neque ipsi, sed sola regia maiestas conferre cui vult hoc officium potest, et aliis similibus verbis rogamus et velitis vos de hoc officio et onere exonerare, nam alioquin certi sitis, quod per aliam viam de remedio providebimus. Estis etiam senio ita confecti, ut horum labores perferre vos minime potestis”. DL 19966.

¹⁶ Az ispánság ügyét említi Balázshoz írott 1493. március 3-ai levelében testvére, a Saskő várában élő Nagylucsei János is, aki láthatóan nem kívánt az ügybe avatkozni: „Ex parte comitatus quid ageritis, bene potestis agnoscere ex litteris reverendissimi domini Ziremiensis.” DL 19971.

¹⁷ Arch. II. 49., 475.

¹⁸ 1505-ben Kálnai László Bars megye követe az országgyűlésen: Arch. II. 514. A családra lásd még *Lakatos Bálint: Kálnai Imre főesperesi és királyi titkári kinevezése (1523–1525). Századok 144. (2010) 412–413.*

¹⁹ Csaknem egy évszázad múlva Liptó megye is így tett, mikor kérvényezte a királynál Balassa Bálint ispáni kinevezését. Štátny archiv v Žiline so sídlom v Bytči (a továbbiakban: ŠABY), Liptovská župa I. Kongregačné Protokoly (a továbbiakban: KP) i. č. 12. fol. 134v.

el a megye felől érkező kezdeményezést, és eközben tette azt az – általánosnak tűnő – megállapítást, hogy a megye legfeljebb az alispánt választhatja, az ispán megválasztásának kérdésébe viszont semmiképp sem bonyolódhat bele. Ennek megfelelően valóban Kálnai lett az ispán.²⁰ Félretéve egyelőre annak firtatását, érvényesült-e az alispánválasztási jog a Jagelló-kori Bars megyében, vizsgáljuk meg előbb azt, kimutatható-e ez az intézmény más megyéknél is.

* * *

Ha a barsi történésekből kiindulva arra számítunk, hogy a Mátyás-kor utolsó éveitől csak úgy sorjázunk majd az adatok az alispánválasztásra, keservesen csalódnunk kell. Lényegében egy apró adatot tudunk még ezekből az esztendőkből megemlíteni: Pozsony megye előljárói egy 1487 novemberében kelt oklevelük élén fontosnak tartották leszögezni: alispánjuk, Várkonyi Amadé Lénárt „választott és felesküdt alispán” (*electus et iuratus vicecomes*).²¹ A rendhagyó kifejezés különösen szemet szúr, ha tovább olvassuk az oklevél kibocsátói sorát: a szolgabírákat megelőzve ezúttal a választott esküdtek (*electi iurati*) követik az alispánt.²² Ezt az intézményt az 1486. évi dekrétum 8. cikkelye hozta létre, és célja az volt, hogy a megye területén zajló hivatalos eljárásokat – a korábban az azok kezdeményezője által kijelölt úgynevezett királyi emberek (*homines regii*) helyett – a megye nemessége által választott, ezáltal közbizalmat élvező személyek véggezzék, így csökkentve a visszaélések kockázatát.²³ Ha az alispán és az esküdtek megnevezésében mutatkozó hasonlóság mellett felidézzük, hogy a fenti barsi alispánválasztásra is egy közeli időpontban, 1488-ban került sor, ráadásul, úgy tűnik, a megye nevében azt régóta kérelmező – egyébként éppen Pozsony megyéből származó és ott birtokokkal is rendelkező – alispán közbenjárására, akkor figyelmünk óhatatlanul az 1486. évi dekrétumra terelődik. Ebben ugyanakkor semmit sem találunk az alispán választásáról, éppen ellenkezőleg, a 60. cikkely kifejezetten úgy rendelkezett, hogy az alispánt vagy alispánokat a király által a tanács beleegyezésével megyésispánná kinevezett báró vagy előkelő nemes választása ki (*eligere*), viszont – és ennek a passzusnak a jelentőségét és újdonságát aligha lehet túlhangsúlyozni – kizárólag az adott megye tekintélyesebb nemesei közül. A cikkely azt is előírta, hogy tisztsége megkezdésekor az ispán a királyi tanács,

²⁰ Arch. II. 50.

²¹ DL 26028., Arch. II. 190.

²² Az oklevél csonka, így az első sor végén a szokásos esküdti tisztségnévből csupán az „electi et” szavak olvashatók, de a megye többi kiadványából természetesen az *intitulatio* egyértelműen kiegészíthető.

²³ Az intézményre lásd Neumann Tibor: Választott nemesi esküdtek Nyitra megyében (Az 1486. évi 8. tc. végrehajtása). Századok 139. (2005) 261–290.

az alispán pedig a megye előtt köteles esküt tenni.²⁴ Utóbbi rendelkezés érthetővé teszi a „iuratus” jelző használatát Amadé megnevezésében, ugyanakkor nem magyarázza az „electus”-t, hiszen a megelőző évszázadokban mindig is az volt a gyakorlat, hogy az ispán jelölte ki helyettesét, de a megyei oklevelek erre külön sohasem utaltak. Amadét ez alapján nyugodtan tarthatjuk a megye által választott tisztségviselőnek, még akkor is, ha utódai az elkövetkező évtizedekben nem minden esetben tűnnek annak.²⁵

Ezúttal talán a Pozsony megye kormányzatában bekövetkező változásnak is szerepe lehetett az alispánválasztás engedélyezésében. Mátyás király ugyanis 1487-ben elvette az ispánságot az addig közeli bizalmasának számító Alsólendvai Bánfi Miklóstól.²⁶ A király nevében 1487. július 13-án Várdai Aladár foglalta le a pozsonyi várat, amelyet hamarosan átadott az új pozsonyi várnagynak és ispánnak, Cobor Imrének.²⁷ Az immár több évszázados hagyomány ellenére Cobort pozsonyi ispánként nem számították az ország bárói közé, elsődleges feladata bizonyára a közelben zajló ausztriai hadjáratokban való részvétel, illetve a határon álló Pozsony megye védelme lehetett, amit az is igazol, hogy hamarosan a király nagyszombati kapitánynak is kinevezte.²⁸ Ebben a helyzetben logikus lépésnek tűnhetett, ha a király engedélyezi a megyének az alispánválasztást, biztosítva ezzel is a jogszolgáltatás folytonosságát és a „közhangulat” javításával a határmegye nyugalalmát. A megválasztott Amadé előkelő származást és Pozsony megyében tekintélyes vagyont mondhatott magáénak,²⁹ következésképpen a dekrétumban lefektetett kívánalmaknak tökéletesen megfelelt.

²⁴ „Item ordinatum est, quod regia maiestas cum consilio et voluntate dominorum prelatorum et baronum suorum debeat in quolibet comitatu aliquem baronem vel alium notabilem et bene possessionatum hominem, qui scilicet sufficiens et idoneus videbitur, in comitem parochialem preficere, et ille teneatur ex eodem comitatu et non aliunde notabilem item aliquem pro vicecomite vel vicecomitibus eligere. Qui omnes iuxta subscriptam iuramenti formam iuramentum comes coram regia maiestate, vicecomites vero in ipso comitatu prestare teneantur.” *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490.* Francisci Döry collectionem manuscriptam additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Bp. 1989. 299.

²⁵ Vö. Arch. II. 190–191. – Pozsony megyében Amadé Lénárt után több „idegen” alispán mutatható ki, de 1496-tól ismét csak helyi nemesek fordultak elő a tisztségben. Kivétel ez alól Erdőskereki Acél István királyi kamarás, aki rendszerint csak pozsonyi várnagyként szerepelt, és a megyei oklevelek élén sosem tűnt fel. Mellette mindig működött egy pozsonyi nemes alispán, aki a megyei törvényszéken elnökölt. Szinte olyan, mintha Acél ritkán említett *vicecomes* megnevezése nem is megyei tisztség lenne, hanem a bárói tisztséget jelentő pozsonyi ispáni cím helyettesét értették rajta. 1496 után Acélon kívül egyelőre csak Illésházi György esetében lehetett a párhuzamosan viselt várnagságot kimutatni (1511–1512), ő azonban már a megelőző ispánok alatt is szerepelt alispánként, nem kizárt, hogy várnagyi kinevezését ez indokolta (Arch. II. 190–191., vö. Arch. II. kieg.).

²⁶ Arch. I. 126., II. 189.

²⁷ MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 277103., 361., 363. fk. Vö. Arch. II. 474.

²⁸ DF 279734., vö. Arch. II. 189.

²⁹ *Engel P.: Genealógia i. m., Gútkeled nem 3. Amadé-ág.*

Mindazonáltal nem lehet véletlen, hogy az alispánválasztással kapcsolatba hozható fenti források a nagy dekrétum kibocsátása utáni évekből valók, illetve hogy a nemesség választás iránti igénye éppen ekkoriban merült fel. Úgy vélem, ez összefüggésben állhat az 1486. évi országgyűlésen megjelent nemesi küldöttek követeléseivel, amelyekre – források híján – kizárólag a törvénykönyv szövegéből következtethetünk.³⁰ Ha a cikkelyeket az utólag elhelyezett, erősen propagandisztikus, ámde mesterien megkomponált előszó nélkül vizsgáljuk, előttünk áll a nyers valóság: az 1486. eleji országgyűlésen, amelyen a király csaknem egy év után nádort is választott Szapolyai Imre személyében,³¹ a nemesség – kihasználva a lehetőséget, hogy az évek óta Ausztriában hadakozó, Bécsújhely ostromára készülő királynak pénzre és nyugodt hátországra van szüksége – sikerrel érte el, hogy a király törvénybe foglalja azokat az általuk kért intézkedéseket, amelyek alkalmasnak látszottak mindennapi életük jogbiztonsága és a közrend fenntartása szempontjából. Közismert, hogy a cikkelyek jelentős része a megye jogait és autonómiáját bővítette,³² és végigvonul rajta az az igény, hogy a visszaélések elkerülése érdekében a megyei hatóság minden tagja tekintélyesebb helyi nemes legyen.³³ Nem lenne meglepő tehát, noha ez forrásokkal egyelőre nem támasztható alá, hogy az 1486. évi országgyűlésen a nemesség szerette volna elérni az alispánválasztás engedélyeztetését, hogy ezáltal a megyei hatóság legfontosabb tisztsége is – a szolgabíráké és esküdteké mellett – a többség bizalmát élvező nemes(ek) kezébe kerülhessen.

Ez a célkitűzés azonban megvalósíthatatlan volt, és nemcsak az ispánok nyilvánvaló ellenérdekeltsége miatt, hanem azért is, mert a megyésispáni tisztség sem volt egységes intézmény, a megelőző évszázadokban több típusa is kialakult: egyes megyékben egy – olykor magánkézen lévő – vár birtoklásához (például Pozsony), máshol egy főpapi méltósághoz vagy bárói tisztséghez kötődött, és csak a megyék egy részénél volt nyílt kérdés, kit nevez ki élére „üresedés” esetén az uralkodó (ilyen volt Bars). Az előbbi típusoknál gyakran az alispánság is a szokás alapján egy várnagysághoz kötődött. A sokszínűsége a legjobb példát alighanem a főváros körül fekvő két megye, Pilis és Pest szolgáltatta, amelyeknek még ispánja és alispánja sem volt (csak az utóbbinak alispánja éppen az 1480-as évek második

³⁰ Decreta i. m. 260–310., vö. Decreta regni mediaevalis Hungariae Tomus III. 1458–1490. Critice recensuerunt et Anglice reddiderunt János M. Bak, Leslie S. Domonkos et Paul B. Harvey, Jr. Kathleen E. Garay adiuvante. Los Angeles 1996. 41–69.

³¹ C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Akadémiai doktori disszertáció. 2016. 67–70.

³² Kubinyi András: Mátyás király. (Tudomány – Egyetem) Bp. 2001. 101–102.

³³ Vö. Sáros megye szolgabíráinak az esetével: Kádás István: A megye emberei. A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545). (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) Bp. 2020. 210–211., 215–221.

felében).³⁴ Mindebből adódóan kétségtelenül nehéz lett volna olyan megoldást találni, amely az uralkodó és az egyes rendek számára egyaránt elfogadhatónak tűnhetett. Noha az alispánválasztást nem sikerült 1486-ban elérni, a megyei nemesség számára óriási előrelépés volt annak kimondása, hogy az ispán csak helyi nemest nevezhetett ki alispánnak.³⁵ Ez a korlátozás kompromisszumként nyilván még elfogadható lehetett az ispáni tisztségek zömét kezükben tartó főpapok és bárók számára is. Az 1487. évi pozsonyi és az 1488. évi barsi alispánválasztás tanúsága szerint ugyanakkor az udvar nem volt elutasító a nemesség ezen igényével szemben, de azt látszólag egyéni elbíráláshoz – nevezetesen az illetékes ispán és a király beleegyezéséhez – kötötte.

* * *

A nagy dekrétum kibocsátása utáni években még egy érdekes változás vonja magára figyelmünket, elsőként Szabolcs megyében. 1486-tól – de csak 1487 első napjaitól adatolhatóan – új alispán tűnik fel a megye élén Petneházi Mátyás személyében. Működésével egyidőben ráadásul a megyei hatóság okleveleinek élén új formula is megjelenik, amely aztán évtizedeken át meg is marad a helyi gyakorlatban. Míg addig a megyei kiadványokat az „XY alispán és a négy szolgabíró” *intitulatió*val kezdték, ekkortól rendszeressé válik az alispán esetében annak feltüntetése, hogy kinek – azaz mely ispánnak – a tisztségviselőjéről van szó.³⁶ Az első 1487. évi iratban a kibocsátók már így nevezik meg magukat: „Mi, Petneházi Mátyás, Ráskai Balázs budai udvarbíró Szabolcs megyei alispánja, az új általános dekrétum szerint (megválasztott) tizenkét esküdt és a négy szolgabíró”.³⁷ Petneházi esetében tehát különösképpen nem kell gondolkodnunk azon, kinek

³⁴ Jóllehet Borsvai Benedek budai várnagy, királyi jogügyszagató 1487–1489 között adatolt egyedülálló pesti alispánságának kezdő időpontját és a tisztség létrejöttének okát nem ismerjük (valamikor 1484-et követően és 1487 előtt került tisztségbe, lásd *Tringli István*: Pest megye a késő középkorban. In: Pest Megye Monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Torma István közreműködésével szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2001. 159–162.), egyáltalán nem zárható ki, hogy kinevezésére azon az 1486. évi országgyűlésen vagy nem sokkal azt követően került sor, amely bizonyosan tárgyalta az alispáni tisztséggel kapcsolatos nemesi igényeket.

³⁵ Ennek újszerűségét hangsúlyozza: *Holub J.*: A főispán i. m. 206.; *Tringli István*: Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541. (Tudomány – Egyetem) Bp. 2003. 73. A cikkelyt a rendek kívánságához kötötte: *Uő*: Megyék i. m. 515.

³⁶ Az ispán nevének feltüntetése természetesen már a megelőző időkben is elő-előfordult az ország több megyéjében. Pl. Sáros megyében Szapolyai Imre ispánsága idején (1461–1483): Arch. II. 202. 6. jegyz.

³⁷ „Nos, Mathias de Pethenyehaza vicecomes egregii Blasii de Raska provisoris curie castri Budensis ac duodecim iurati iuxta formam generalis novi decreti et quatuor iudices nobilium comitatus de Zabolch.” DL 95124., regesztája: *C. Tóth Norbert*: Szabolcs megye hatóságának oklevelei II. (1387–1526) (Jósa András Múzeum Kiadványai 53.) Bp.–Nyíregyháza 2002. (a továbbiakban: Szabolcs II.) 183., 666. sz. Vö. Arch. II. 245.

az alispánja volt 1486 és 1490 között. Igen ám, de ugyanő kis kihagyás után 1493–1494-ben Ecsedi Bátor András, 1495–1497-ben Drágfi Bertalan ispánok helyettesének mondta magát.³⁸ Vajon egy olyan nemesről van szó, aki minden ispánnal megtalálta a közös hangot, szolgálatukba is állt és könnyedén elérte, hogy mindnyájan őt nevezzék ki az alispánságra?³⁹ Vagy inkább a megye nemességének bizalmát élvező, választott tisztségviselőre kell gondolnunk, aki az ispán személyétől többé-kevésbé függetlenül irányította a megyei törvényszék munkáját?

Bármennyire is az előbbi lehetőség kizárólagosságára utal az új formula bevezetése és annak szó szerinti értelmezése, több érv mégis ellene szól. Petneházi nem tekinthető Ráskai Balázs bizalmas emberének, hiszen első szabolcsi alispánsága előtt Nagylucsei Orbán püspök, kincstartó szolgálatában állt, legalábbis 1482–1485 között bizonyosan.⁴⁰ Másfelől az 1490-es évek elején az egymással közeli rokonságban álló Bátoriak és Drágfiak között az országos politikában is nagy port kavaró viszálykodás támadt,⁴¹ így nehezen hihető, hogy Drágfi Bertalan erdélyi vajda megtartotta volna pozíciójában ellensége familiárisát. De akkor mi-ként értelmezzük ezt az új, félreérthetetlenül fogalmazó formulát?

Emlékezzünk vissza, 1488-ban Fodor István prépost úgy fogalmazott, hogy nagybátyja, a kincstartó kizárólag az „ispáni címet” (*nomen comitis*) kívánja megtartani magának, mikor beleegyezett abba, hogy Bars megye tőle független alispánt válasszon. Ez a valóságban nem jelentett mást, mint hogy az ispán – korábban familiárisa útján gyakorolt szerepét is hátrahagyva – immár teljesen kivonult a megyei törvényszék mindennapi életéből, átengedve azt az alispánnak, ám fenntartotta magának az ispáni tisztségből eredően őt megillető jogokat. Vajon Szabolcs megyében nem éppen arról van szó, hogy Ráskai, illetve utódai ugyancsak engedélyezték az alispánválasztást, de azt megkövetelték, hogy az így választott alispánok, ha nem familiárisaik voltak, hűségesküt tegyenek nekik, és „ispáni címüket” jelenítsék meg a kiadványaikban?

Arról persze nincs szó, hogy paradox módon a kapcsolat meglétét kiemelő új formula éppen az ispán és az alispán közötti kapocs meglazulását kívánta volna ellensúlyozni. A szomszédos Bereg megyében ugyanis Ráskai ispánsága alatt – adatolhatóan csak két 1490. évi kiadványban – szintén megjelenik az ispán nevét

³⁸ Arch. II. 245.

³⁹ A jelenséget említi mint a familiaritás válságára hozott példát: *Kubinyi András: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. Discussiones Neogradienses 1. Salgótarján 1984. 13., 21–22. 68. jegyz.*

⁴⁰ 1482: DF 214983., DF 271206., 1485: DL 56189.

⁴¹ *Horváth Richárd – Neumann Tibor: Ecsedi Bátor István. Egy katonabárok működése 1458–1493 (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések). Bp. 2012. 132–135.; Neumann Tibor: Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején. In: A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. sz.). Szerk. Hegyi Géza – W. Kovács András. Kolozsvár 2012. 217–219.*

és a választott esküdteket feltüntető *intitulatio*.⁴² Az itteni alispán, Gesztelyi vagy Csicseri Orosz Mihály azonban egyértelműen az ispán megbízható familiárisa volt: útja 1490 nyarán a beregi vidékről egyenesen a Komárom megyei Tatára vezetett, ahol Ráskai a várnagyi teendőket bízta rá.⁴³ Ennek alapján az gyanítható, hogy az új formula kialakítását inkább a „választott esküdtek” megjelenése indokolta, talán így kívánták elválasztani az ispán helyettesének számító, tőle ténylegesen vagy formálisan függő alispánt a megye többi, teljesen szabadon megválasztott tisztségviselőjétől. Maga a formula azonban nem zárja ki az alispánválasztás létét, hiszen alighanem az ispánon múlt, mennyire kívánt beleavatkozni helyettese kiválasztásába. Szabolcs megyében az elkövetkező évtizedek leginkább szemléletes példája egy 1511. évi eset: ekkor az alispán, Petri Ders Kelemen „a nagyságos Bátori András és Ráskai Balázs urak Szabolcs megyei alispánja”-ként tűnik fel, márpedig egészen bizonyos, hogy nem volt mindkét báró familiárisa. Igaz ugyan, hogy Dersi a Bátoriak szolgálatában kezdte pályafutását, 1494-ben a távoli Somogy megyében babócsai várnagyként szolgálta őket,⁴⁴ és 1503-ban is familiárisaik között szerepelt,⁴⁵ ám 1500-ban már Szabolcs megye kapitánya, 1505-ben pedig követte az országgyűlésen, amely feladatokra a megye választotta meg.⁴⁶ Természetesen nem zárható ki, hogy kapitányi, követi és alispáni megbízatásaiban Bátori András egyaránt támogatta familiárisát, de 1511-ben mégis a megye választására utal az, hogy az ispánok számától függetlenül csupán egy alispánt találunk a megye élén.

A beregi és a szabolcsi helyzet között kétségtelenül gyökeres különbség figyelhető meg, és most nem arra a jelentéktelen eltérésre utalok, hogy Beregben nem vált következetes gyakorlattá az ispán nevének feltüntetése a megyei okleveleken (rendszeretlenül viszont előfordul). Előbbi megyében ugyanis az ispáni tisztség mindig is szorosan kapcsolódott a megye jelentős hányadát elfoglaló munkácsi uradalom birtoklásához. Míg Szabolcs megyében 1486-tól, a dekrétum előírása szerint mindig helyben birtokos nemesek töltötték be az alispáni tisztséget, a beregi ispánok egyáltalán nem

⁴² Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526). (A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Füzetek 3.) Nyíregyháza 2006. 232–233. sz.

⁴³ Neumann Tibor: A tatái vár és urai a Jagelló-korban. In: A diplomácia választóján. 500 éve volt Tatán országgyűlés. (Annales Tataiensis VI.) Tata 2010. 80. – Orosz Mihály 1487–1488-ban királyi palotás: DL 46074., 46077. – Egy királyi oklevél 1495-ben Csicseri Orosz Zsigmondot Ráskai rokonának (*affinis*) nevezte, aki ráadásul egyetemi tanulmányait Ráskai Zsigmond néven folytatta, lásd C. Tóth Norbert: Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543. (Subsidia ad historiam medii aevi inquirendam 9.) Bp. 2019. 107.

⁴⁴ DL 20194. (Dersi Kelemen néven.)

⁴⁵ DF 216635.

⁴⁶ Pénztárosi tisztsége: Szabolcs megye II. 206., 730. sz., Kádas István: A megye pénze. A zsoldosok fenntartására kivetett adó és a megyei pénztár (1498–1511). In: Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) Bp. 2018. 194., 199. Vö. DL 82930. Megyei követként: Arch. II. 515.

foglalkoztak ezzel az elvárással, rendre saját, sokszor nem beregi származású familiárisaikat bízták meg a feladattal, egészen 1503–1504-ig, amikortól Kerepeci Imre személyében egy olyan helyi alispán kezdte meg működését, aki aztán legalább négy ispán idején is hivatalában maradt. Ekkortól kezdve a megyében nem ismerünk „idegen” alispánokat.⁴⁷ Magától értetődő, hogy az 1486. évi dekrétum 1492-ben is megerősített⁴⁸ intézkedése arról, hogy csak az adott megyében birtokos nemesre lehet bízni az alispánságot, a helyi erőviszonyok függvényében különböző időpontokban ment át a gyakorlatba. De adatsoraink egyértelműen azt mutatják, hogy a Jagelló-kor folyamán előbb-utóbb minden megyében ez lett a természetes.⁴⁹

Azok az egyre sűrűbben jelentkező Jagelló-kori esetek, amikor ugyanaz a személy – Petneházizhoz és Kerepecihez hasonlóan – több ispán idején is szerepel alispánként, feltehetően annak a jele, hogy a megyei nemesség egyre több helyen, egyre gyakrabban kapott engedélyt arra, hogy maga gondoskodjon az alispán megválasztásáról, vagy legalábbis beleszóljon az alispán kinevezésébe. Nyilvánvaló példát szolgáltat erre a Diósgyőr vár birtoklásával egybekötött borsodi ispánság betöltőinek és alispánjaiknak az adatsora. A változás legkésőbb 1493-ra tehető és Szalontai Boldizsár személyével igazolható a legjobban. Első alispánsága (1493–1496) idején Beatrix királyné két familiárisa váltotta egymást az ispánságban: Patócsi Bertalan (1491–1495), majd az olasz Francesco Viola (1495–1500). Időközben az a Daróci Tiboldfi János követte őt az alispánságban (1497), aki 1490-ben már egyszer feltűnt a poszton. Utána Szalontai visszatért legalább két teljes évre (1498–1500). Igen ám, de közben, 1500 elején a hazájába visszatérő Beatrix királyné átadta Diósgyőrt a királynak, aki megyésispánná a korábbi alnádort, Hangácsi Mihályt nevezte ki (1500). Hangácsi még ebben az évben elhunyt, de végrendeletében saját alispánjának (*vicecomiti meo Borsodiensi*) nevezte Szalontait, aki egy év kihagyás után 1502–1504, valamint 1506–1509 között harmadszorra és negyedszerre is elnyerte az alispánságot. Arra, hogy az alispáni tisztség semmilyen módon nem kötődött Diósgyőr aktuális birtokosaihoz és tisztségviselőihez, az is egyértelmű bizonyítékot szolgáltat, hogy Szalontai alispán Dadai Móré Elek ispán (1502–1508) után egy időre még hivatalban maradt Szalkai László ispánsága alatt is (1509–1511).⁵⁰ A példákat lehetne tovább szaporítani, de felesleges. Vagy valóban a középkorra oly jellemző, kölcsönös bizalmon alapuló familiaritás alakult át végletesen a birtokigazgatásban és katonáskodásban ki-kimutatható „szervitori” kapcsolattá, amelynek

⁴⁷ Arch. II. 63–67.

⁴⁸ *Decreta regni mediaevalis Hungariae* Tomus IV. 1490–1526. Critice recensuerunt et Anglice reddiderunt Peter Banyo et Martin Rady, Janos M. Bak assistente. Idyllwild–Bp. 2012. (a továbbiakban: DRMH IV.) 36.

⁴⁹ Arch. II. passim.

⁵⁰ Arch. II. 85–86.

során a szolgálatvállaló nemes megadott időre szegődött el egy-egy főúrhoz,⁵¹ vagy, és magam ezt tartom valószínűbbnek, az ispán és az alispán között már nem volt szükségszerű a familiárisi kapcsolat, még pontosabban: az ispán akkor is alispánjának mondhatott valakit, ha az nem tartozott „familiájába”. Ez pedig a királyi kúriában – például a nádor és ítélmestere között – már a korszakban igazolható hivatali alá-fölérendeltségi viszony felé mutat.

* * *

Az alispán megválasztásában bekövetkező változás, vagy legalábbis annak igénye talán a legegységesebb módon Heves megye esetében ragadható meg. A megye örökös ispánja Mátyás király 1472. évi adománya óta a mindenkori egri püspök volt.⁵² Ez ismereteink szerint mindaddig nem is jelentett gondot, amíg 1497-ben Bakóc Tamás kancellár el nem cserélte a püspökséget az esztergomi érsekségre, miáltal az addigi érseké, Estei Hippolit bíborosé lett az egri szék. Mivel a bíboros nem tartózkodott az országban, a püspökséget olasz megbízottai kormányozták, akik így uruk nevében a megye ispánjai is voltak.⁵³ A nemesség külföldiek tisztviselésével szembeni, a korszakban gyakran kinyilvánított ellenérzése miatt aligha okozott meglepetést, hogy a hevesi nemesek előbb-utóbb szervezkedni kezdtek az olasz ispánok ellen. A muníciót talán az 1498. évi törvény 57. törvény-cikke szolgáltathatta, amely – aligha függetlenül a hevesiek panaszaitól – felhatalmazta az uralkodót, hogy elvegye a főpapoktól az örökös ispánságokat.⁵⁴

Az első konfliktusról Lodovico Florino egri kormányzó 1499. július 7-ei levelében értesítette urát, az Itáliában tartózkodó Hippolit bíborost. Mint írta, a hevesi nemesek le akarták váltani a püspök által kinevezett alispánt, elbitorolva az egyháztól az alispán kinevezésének a jogát. A kormányzó a hírről értesülve azonnal írt Bakóc érseknek, aki a király nevében íratott egy parancslevelet a megye nemességéhez, hogy az eddigiek szerint engedelmességedjenek a püspök által kinevezett alispánnak.⁵⁵ Hippolit alispánja nem volt más, mint Encsi Fülöp

⁵¹ A familiaritás átalakulására lásd *Kubinyi A.*: A középbirtokos nemesség i. m. 10–13.

⁵² Arch. II. 117.

⁵³ Arch. II. 119–120.

⁵⁴ DRMH IV. 124. Vö. az 1514. évi 56. tc.-kel: uo. 202.

⁵⁵ „Novamente uno comitato de Heves sotto a questo episcopato voleanno mutare uno vicecomitte facto per lo episcopo Agriense et farne uno altro epsi nobili del dicto comitato et torre questa auctorita a la chiesa di V. S. R^{ma} et attribuirli a loro: advisai subito lo Archiepiscopo, quale in continente fece scrivere una littera nomine regis al predicto comitato che non dovesse inmutare cosa alcuna e che dovessero obedire al vicecomitte facto per lo episcopo Agriense.” Vestigia.hu, Infocus (a továbbiakban: Vestigia) 1451. sz. (Regeszta: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I. Ismerteti Óváry Lipót. Bp. 1890. 202., 857. sz.). Az olasz források értelmezésében Domokos Györgytől kaptam segítséget, amit ezúton is köszönök. – Vö. *Holub J.*: A főispán i. m. 207.

(1498–1504), aki Bakóc, illetve a király közbelépésére meg is tarthatta hivatalát, mint majd látjuk, egészen haláláig. Személyével kapcsolatban most csupán annyit a fontos számunkra, hogy ténylegesen a püspökség szolgálatában állt, ahol hat lóra húzott rendszeres fizetést.⁵⁶ Mindazonáltal alispánsága utolsó évében, 1503-ban társat kapott maga mellé Pozsgai Gáspár egykori királyi palotás személyében, aki vele ellentétben ekkor már nem kötődött a püspökséghez. Egy elejtett megjegyzésből kifejezetten úgy tűnik, hogy nem az ispán akaratából került az alispáni tisztségbe, és a püspökség lépéseket is tett az eltávolítására.⁵⁷

Az események Encsi 1504. január végi halálával eszkalálódtak.⁵⁸ A hevesi nemesek, arra hivatkozva, hogy Hippolit nem tartózkodik az országban, azt kérték Ulászlótól, hogy ők választhassák meg az alispánt, a király pedig támogatta kezdeményezésüket. Az ügyről beszámoló egri kormányzó, Taddeo Lardi természetesen tisztában volt azzal, hogy az alispán kijelölésének joga a püspökségé, ezért megtette az ilyenkor „szokásos” első lépést: Bakóc bíborostól kért segítséget. A főkancellár levelet írt Anna királynénak, közbenjárást kérve a királynál, aki annyit el is ért férjénél, hogy egyelőre nem bocsátottak ki oklevelet az ügyben és elrendelték a püspökség jogainak a kivizsgálását. Lardi azonnal Budára küldte azt a kiváltságlevelet, „amelyet a német János püspök kapott Mátyás királytól és ma is érvényes”, azaz az örökös ispánság adományozásáról szóló 1472. évi diplomát, és február 12-én, beszámolója keltekor éppen arra várt, hogy megérkezzen a megyét engedelmességre utasító, az 1499. évihez hasonló királyi parancslevél. Kifejezetten érdekes Lardi magyarázata, miért tartotta fontosnak a kiváltság védelmét: azon általános indoklason túl, hogy szégyen lenne, ha éppen Hippolit bíboros püspöksége alatt veszne el ez a jog, közölte urával, hogy nagy költséget jelentene, ha a püspökségnek a kéthetente ülésező törvényszékre mindig nemeseket kellene küldenie, sőt ottani jogi képviselőikkel még egy ügyvédet is meg kellene bíznia.⁵⁹

⁵⁶ Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508. Közzéteszi E. Kovács Péter. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai) Eger 1992. passim.

⁵⁷ Az egyik egri számadáskönyv 1503-ban a következő ajándékozásról számol be: „Comes Hevesiensis Posgay Gaspar, ut daret litteras officii extra et locum suum renontiare[t] Sancti[!] Ioanni, fuit necesse donare ex vinis de Patka vasa duo integra vinorum.” Estei Hippolit i. m. 214. (A kiadáshoz képest egy szón változtattam a kézirat – Vestigia 2290. sz. – alapján.) – Palotásként lásd pl. DL 19412. (1488), DL 19684. (1490). Az 1490-es évek közepén Bakóc Tamás egri püspök szolgálatában állt: Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadókönyve 1493–6 évekről. Adatok az egri egyházmegye történelméhez II. kötet III–IV. füzet. Közli Kandra Kabos. Eger 1887. 401., 427–428., 449.

⁵⁸ Érdekes, hogy Heves megye 1504. január 22-ei oklevelén kibocsátóként szerepel (DL 97659., Arch. II. 119.), holott az egyik egri számadáskönyv szerint január 21-én temették el (Estei Hippolit i. m. 218.). Február 12-én már biztosan nem élt (lásd a következő jegyzetben idézett forrást).

⁵⁹ „Ora, essendo morto el conte de questo comitato de Hewes dove questa ecclesia è sita, sta a lo episcopo ad elegere el novo conte, et per essere Vostra Reverendissima Signoria absente era stato impetrato da la Regia Maestà dicto officio et conferito, deinde Monsignor Reverendissimo de Strigonia scrisse a la prefata Reginal Maestà che volesse essere al Serenissimo Signor Re et dirli che non volesse destruger

Úgy fest, az udvarban a döntéssel megvárták a májusi országgyűlést, mivel az ügyről Lardi legközelebb 1504. június 16-ai levelében adott hírt. Ebben beszámolt arról, hogy a király megerősítette az egri és a váradi püspökök azon jogát, mely szerint kijelölhetik az alispánt, mivel „a nemesek a maguk módján akartak választani (al) ispánt a megyében”. „Ha ez megtörtént volna – folytatja –, abból nagy szégyen származott volna Méltóságod püspöksége idején, hiszen régtől fogva ebben a megyében az ispánokat mindig úgy választották, mint Szent János [tudniillik az egri egyház patrónusa] szolgáit, és most is úgy választják őket, s azután erősíti meg őket a király.”⁶⁰

Alighanem a hevesi – és a levél alapján a bihari – nemesek mozgalma állhatott az ispáni és alispáni tisztséget érintő 1504. évi 2. cikkely létrejötte mögött, mely úgy rendelkezett, hogy az ispán ne nevezhessen ki senkit „a megye nemesinek beleegyezése és akarata nélkül”, külföldi pedig ne lehessen megyésispán.⁶¹ Az utóbbi intézkedés éle ekkoriban kizárólag Hippolit, illetve kormányzója, Taddeo Lardi ellen irányulhatott. Alighanem ez magyarázza az utóbbi levelének végén álló furcsa kijelentést: igaz ugyan, hogy az olaszok által készített iratok gyakran ispánnak nevezték az alispánt is, de magától értetődő, hogy utóbbit a királynak nem kellett megerősítenie. Tekintettel arra, hogy Heves megye kiadványai élén ettől kezdve nem alispánokat, hanem ispánokat találunk,⁶² a helyzet egyértelműnek látszik: formailag az egri kormányzó nem lehetett többé ispán, hiszen külföldi volt, viszont ő nevezhetett ki ispáni címmel helyben birtokos magyar nemeseket a korábbi alispáni tisztségbe, akiket kinevezésüket követően a király azért erősített meg, mert a megyésispánok kinevezése királyi felségjog volt.

De mennyire választotta meg szabadon Taddeo Lardi az új ispánokat? Ettől az esztendőttől, 1504-től kezdve hat éven át ketten viselték az (al)ispánságot: Bellényi

le rasono et privilegii de Santo Joanne et tanto fece che la Maestà sua comesse che non se dovessino extra dare littere al supp(lican)te perché vole veder le jurisdictione di questo episcopato et per niente non intendea disturbarle et cussì subito li ò mandato uno privilegio sopra tal materia quale ottenne lo episcopo Joanne alemano da Serenissimo Re Mathia validissimo, et sto aspectante de di in di che Stephano Raguseo me mandi le littere regie che deba in nome de Vostra Reverendissima Signoria et de questa ecclesia eligere uno o dui nobili che siano conti de questo comitato, perché quando andasse altramente sia grandissima vergogna che in suo tempo tal autorità se perdesse et non essendo dicto conte recognosciente de questa ecclesia. Fano le lor sedie quasi ogni quindize giorno et sempre bisognaria far grande expese a mandar là nobili per Santo Joanne. Tamen sempre bisogna che'l ge sia uno procuratore. Sì che, Illustrissimo Signor mio la Regina è propizia, s'el ge pare per littera rendergeni grazie et offrige el tuto a benché io oretenus l'à già facto.” Vestigia 1643. sz. (Domokos György átírása.)

⁶⁰ „per far sigillar una confirmatione del re, che à ottenuta Sua Reverendissima Signoria et Monsignore di Varadino per honore de la ecclesia sua: perché li nobili voleano far loro el conte a modo loro nel comitato dove è la ecclesia d'Agria che si chiama Heves, et quando cussì fusse stato non era senza vergogna a perdere l'autorità de epsa ecclesia nel tempo Suo, perché da uno gran tempo in qua dicto conti in epso comitato sono stati creati come servitori de Santo Joanne et cussì novamente sono creati et da la Maestà Regia confirmati”. Vestigia 1645. sz. (Domokos György átírása és fordítása.)

⁶¹ DRMH IV. 162.

⁶² Arch. II. 119. 21. és 24. jegyz.

Gál és Szóláti Balázs. Utóbbi az egri püspökség udvarbírája volt, tehát egyértelműen Lardi beosztottja.⁶³ Bellényiről azonban ez egyáltalán nem állítható: a püspökséghez mindössze annyi kapcsolat fűzte, hogy testvére, László volt a püspöki bandérium kapitánya.⁶⁴ Gál kétség kívül maga mögött tudhatta a hevesi nemesség támogatását, hiszen 1503-ban a megye egyik követeként járt az országgyűlésen,⁶⁵ és két évvel később, immár ispánként is megjelenhetett megyéje képviseletében a diétán.⁶⁶ Látszólag tehát az örökös ispánsággal rendelkező püspökség kormányzója és a hevesi nemesség között kompromisszumos megállapodás született: egy (al)ispánt jelölt Lardi, egyet a megye, és a jelölteket nyilván mindkét fél elfogadhatónak tekintette. Természetesen a kinevezést követően *pro forma* Bellényt is Hippolit tisztségviselőjének tekintették, de fizetést sohasem kapott a püspökségtől, csak egy hordó bort tisztsége elfoglalásakor. Amint azt az egyik egri számadáskönyv ekkor találóan megjegyezte, az ajándékot azért kapta, „mivel ő az ispán főtisztelendő uram képében”.⁶⁷

Egyelőre nehéz megítélni, miként alakult a hevesi ispánság és az alispáni tisztség további sorsa az elkövetkező évtizedekben, mivel adataink rendkívül hiányosak. 1510-ben a nemesség ismét felléphetett az alispán megválasztásának jogáért, ami egy immáron szokásosnak mondható királyi parancslevelet eredményezett: ez ismét arra utasította a megye közösséget, hogy a püspökség régi kiváltságának megfelelően fogadja el Hippolit és a kormányzói tisztségbe két év után visszatérő Taddeo Lardi választottját.⁶⁸ Ezt követően azonban az alispánok személye hosszú ideig ismeretlen.⁶⁹ Néhány év múltán, az 1514. évi törvény 56. cikkelye kimondta, hogy a hevesi ispánságot el kell venni a külföldön tartózkodó Hippolit bíborostól, helyére világi ispánt kell kinevezni, és ha majd ismét lesz helyben élő püspöke az egri széknak, az ispánságot vissza kell adni az egri egyháznak.⁷⁰ Ezekben az esztendőkből Geregyei Liptai László egri udvarbíró volt az alispán (1515–1516), a püspökség alkalmazottja,⁷¹ akit csak évekkel később választották

⁶³ Estei Hippolit i. m. passim (1501 és 1508 közötti adatok).

⁶⁴ Kinevezéséről Taddeo Lardi 1502. március 20-ai levele tesz említést (Vestigia 25. sz.). Vö. Estei Hippolit i. m. passim. – Előtte tíz éven át Gömör megye egyik alispánja volt (1488–1498): Arch. II. 107. (Itt időnként három társa is volt az alispánságban, akik mindnyájan az egyedüli ispán, Szapolyai István nádor emberei voltak. Csak Bellényiről nem igazolható ez egyelőre.)

⁶⁵ Arch. II. 512.

⁶⁶ Arch. II. 515.

⁶⁷ „Assignavi Agrie domino Gallo Belleny comiti Hevesiensis, quia est comes in persona reverendissimi domini mei, dono unum vas vini integrum.” Estei Hippolit i. m. 178.

⁶⁸ DF 278354., Arch. II. 119.

⁶⁹ Arch. II. 119.

⁷⁰ DRMH IV. 202.

⁷¹ Arch. II. 119. – Lehetséges, hogy azonos azzal a Liptai Lászlóval, aki 1513-ban Bátori István temesi ispán titkára volt (DF 246060., az adatot C. Tóth Norbertnek köszönöm).

be a királyi tanács nemesi ülnökei közé,⁷² azaz ekkoriban még nem fér kétség ahhoz, hogy a püspökség jelöltje volt. Az utána következő alispánok közül azonban elsősorban Bellényi Albert személynöki ítélmester személye jól mutatja, hogy az 1510-es évek végén nem Hippolitnak vagy kormányzóinak a választottja állt a megyei törvényszék élén.⁷³

Heveshez hasonlóan több olyan megyét ismerünk, ahol a Jagelló-korban látzólag meglazul az örökös ispán főpap és a megyei törvényszék élén álló alispán közötti kapcsolat. Győr megyében például 1496 után az alispáni tisztséget már nem a püspök szolgálatában álló győri várnagy töltötte be, miként az azt megelőző évtizedekben.⁷⁴ Nyitrában ugyanez 1510-ben következett be, ekkortól nem találunk nyitrai várnagyot az alispáni székben.⁷⁵ Magától értetődő, hogy az ispánok és helyetteseik közötti kapcsolatok pontos feltárása további helytörténeti kutatásokat igényelnek, de ezek a változások mégis jelzésértékűek és egyértelműen igazolják a megyei nemesség folyamatosan növekvő befolyását az alispán személyének megválasztására.

* * *

Középkor végi törvényeink az alispán személyének kiválasztásával alighanem azért foglalkoztak oly keveset, mert a változatos helyi körülmények és az ispánok eltérő hozzáállása akadályozta a kérdés egységes szabályozását. Az 1492. évi törvény 80. cikkelye csupán megerősítette az 1486. évi rendelkezést, miszerint az alispánnak a megye tekintélyesebb nemesei közül kell származnia, de a személytelen fogalmazással szándékosan elkerülte a kérdést, ki jelöli ki vagy választja meg őt.⁷⁶ Az előbb említett 1504. évi 2. cikkely viszont már nagyot lépett előre: ez, miután ismét

⁷² *Fraknói Vilmos*: II. Lajos számadási könyve 1525. január 12. – július 16. Magyar Történelmi Tár 10. (1877) 79. Vö. *Kubinyi A.*: A királyi tanács i. m. 263. 32. jegyz. 1527-ben Nógrád megye követe az országgyűlésen: Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel I. (1526–1536). Szerk. Fraknói Vilmos. Bp. 1874. (a továbbiakban: MOE I.) 128.

⁷³ Arch. II. 120.

⁷⁴ Arch. II. 113. – Mindenképpen figyelemre méltó egy 1515. évi, György-nap körül kelt Győr megyei oklevél közlése, miszerint „honoreque vicecomitatus ipsius Stephani Hederwary resignato et ipso honore nobis prefato Georgio litterato de Nema sublimato”. *Horváth Richárd*: Győr megye hatóságának oklevelei 1328–1525. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, tanulmányok I.) Győr 2005. 130., Arch. II. 114. 9. jegyz. – A Mohács utáni helyzetre lásd *Gecsényi Lajos*: Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. Levéltári Szemle 38. (1988) 3. sz. 15.

⁷⁵ Arch. II. 171.

⁷⁶ „Vicecomites autem quorumlibet comitatum semper esse debeant de eodem comitatu ex prioribus nobilibus.” DRMH IV. 36. – Itt jegyzem meg, hogy Holub József a „de eodem comitatu” kifejezéstől azt állította, hogy az eredetiből hiányzik. Persze nem tudni, milyen kéziratot használt, de a DL 39325. számú eredetiben, amelyről a dekrétumot a DRMH is kiadta, megtalálható a kitétel. Vö. *Tringli I.*: Megyék i. m. 515. 89. jegyz.

előírta, hogy az ispán az adott megye „igaz nemeseinek sorából” válassza ki az alispánt, hozzátette, hogy ezt csak a megye nemességének beleegyezésével (*consensus*) és akaratából (*voluntas*) tehesse meg.⁷⁷ A fentiekben talán sikerült igazolni, hogy már 1504 előtt is számolhatunk a nemesség megyénként eltérő, de tevőleges szerepével az alispán személyének kiválasztásában. A cikkely következőképpen országszerte elfogadottá igyekezett tenni egy számos megyében már alighanem működő gyakorlatot, de egy többféleképpen értelmezhető, ha úgy tetszik, a helyi körülményekre tekintettel lévő megfogalmazással még mindig az ispán – noha egyre kevésbé korlátlan – jogának tekintette az alispán személyének megválasztását. Ezzel összefüggésben természetesen a király ispánkinevező okleveleinek formulái sem változtak: a korábbi évszázadban megszokott módon a megye lakosságát továbbra is felszólították, hogy engedelmeskedjen az ispán által középük helyezett alispánoknak.⁷⁸

Tekintettel arra, hogy a megyei tisztségviselők kinevezése mindig szóban történt,⁷⁹ és a közgyűlési jegyzőkönyvek 16. századi elterjedéséig csak kivételes esetekben maradhatott róla írás, nehéz pontosan meghatározni, miként kell az 1504. évi 2. cikkelyben rögzített elvárást, a *consensust* és a *voluntast* értelmezni. Két alapvető lehetőséggel számolhatunk: vagy az ispán jelöli ki az alispánt és a megye hozzájárul a döntéséhez, ami egyúttal azt is jelenti, hogy jogában áll tiltakozni ellene, vagy a megye választja az alispánt, akit az ispán, ha nincs a választott személy ellen kifogása, megerősít hivatalában. De magától értetődő, hogy köztes megoldások is elképzelhetők, mint amelyet Heves esetében láttunk 1504-ben, amikor látszólag az ispán és a megye egyaránt tisztséghez juttatta a saját emberét. Nem árulok zsákba-macsát: a kérdés eldöntéséhez hiányoznak az egyértelmű források. Az eddig említett eseteket leszámítva a Jagelló-korban két további esetben hallunk az alispán választásáról, így érdemesnek tűnik ezeket is részletesen ismertetni.

Péterfalvi Nagy Albert ugocsai alispán híressé vált és jól dokumentált esetéből nem kapunk ugyan egyértelmű választ a kérdéseinkre, de apró részleteket azért megtudhatunk a választásról.⁸⁰ 1513-ban néhány Ugocsa megyei nemes azzal vádolta meg II. Ulászló király előtt a megye ispánját, Perényi Gábort, hogy „nem volt képes körükben az alispánt és a törvényszék jegyzőjét általános dekrétumunk

⁷⁷ „Et quod vicecomitem quilibet comes parochialis de numero et cetu verorum nobilium illius comitatus, cuius honore fungitur, eligat, quem absque consensu et voluntate nobilium ipsius comitatus eligere nusquam valeat neque possit.” DRMH IV. 162.

⁷⁸ Az ismert oklevelek kiadását lásd Arch. II. 463–509.

⁷⁹ Jellemző, hogy a szolgabírák megválasztásáról is alig hallani a forrásokban, pedig ebben az esetben egy régi intézményről van szó. A kérdésre lásd C. Tóth Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban. Nyíregyháza 2008. 62.

⁸⁰ Gábor Gyula: Péterfalvi Nagy Albert ugocsai alispán nemessége (1514.). Turul 36. (1918–1921) 11–20.

szerint tartani”.⁸¹ Érveik a következők voltak: az alispán és a jegyző nem a megszo-
kott időben pecsételték meg a megyei okleveleket, az alispán nem volt nemes, azaz
nem a megye „igaz nemesei” közül származott, végül megválasztásakor (*tempore sue
electionis*) elrontotta esküjét.⁸² A vádak között nem szerepelt ugyan a megválasztás
módjával szembeni kifogás, de Perényi védekezése már arra helyezte a hangsúlyt,
hogy az ispán betartotta az 1504. évi 2. cikkely mindkét érdemi előírását: az alispán
nemes volt (természetesen helyi illetőségéhez nem fért kétség), megválasztásának
pedig senki sem mondott ellent, hanem a megyei közösség egyhangúlag elfogadta
és megválasztotta alispánjának.⁸³ Az elrendelt vizsgálat során felvett tanúvallomá-
sokból kiderül, hogy Albertet többször is – de legalább kétszer – alispánná válasz-
tották.⁸⁴ Egy ideig együtt viselte a tisztséget Veres Györggyel, aki aztán – nyilván
elveszítve tisztségét – Perényi Gábor egyik vádlója lett a perben.⁸⁵ Többen kiemel-
ték, hogy Perényi „a megye nemesinek akarataival/akarataból tartotta az alispánt és
a jegyzőt”, hogy „a nemesek közül senki sem mondott ellent a választásnak”, hogy
az alispánt „egybehangzóan választották meg és fogadták el”.⁸⁶

Sajnos az ügy egyetlen momentuma sem utal arra, milyen egyeztetések zajlottak
az ispán és a megye között az alispán személyéről. Az ugyanakkor jól látszik, hogy
az ispán „tartja” az alispánt és a jegyzőt, azaz az ő kötelessége gondoskodni arról,
hogy a megyei igazságszolgáltatáshoz szükséges – többek között személyi – feltételek
teljesüljenek, és első helyen ő felelős azért, ha a törvényszék munkájában kivetniva-
lók tapasztalhatók.⁸⁷ Az azonban nem egyértelmű, mennyire tartotta fontosnak a
személy megválasztását. Pusztán hivatali, vagy inkább bizalmi, familiárisi kapcsolat
állt fenn közte és Nagy Albert között? Nem került elő egyelőre olyan adat, amely
megegyeztetné Szirmay Antal kései közlését, miszerint Albert a Perényiek nyalábi vár-
nagya volt.⁸⁸ Az azonban, hogy Tivadarfalvi Veres György, aki ugyancsak Perényi
alispánja volt (kimutathatóan 1509–1510 között),⁸⁹ kiesve a tisztségből az ispán – és
persze ezáltal egykori társa – ellen fordult, nem éppen az ispán és a helyettesei közötti

⁸¹ „Gabriel de Peren comes ipsorum in medio eorundem vic[ecomitem] et sedis iudicarie notarium iuxta contenta generalis decreti nostri tenere non valuisse.” DF 224849. (A szövegekörnyezetből adódóan a vád nem fordítható úgy, hogy a törvény szerint „nem tarthatott volna körükben alispánt és törvényszéki jegyzőt”.)

⁸² *Gábor Gy.*: Péterfalvi Nagy Albert i. m. 12., DF 224849.

⁸³ „Gabriel de Peren prelibatum vicecomitem iuxta contenta decreti teneret, quoniam idem vicecomes et tunc tempore sue electionis tam post uxorem, quam etiam post matrem fuisset verus nobilis, et quod ipsum vicecomitem universitas nobilium pro ipsorum vicecomite sine contradictione aliquali acceptasset et communi voluntate elegisset.” DF 224849.

⁸⁴ DL 107722., 24. sz. vallomás.

⁸⁵ DL 107722., 4. sz. vallomás.

⁸⁶ DL 107722.

⁸⁷ *Vö. Gábor Gy.*: Péterfalvi Nagy Albert i. m. 14.

⁸⁸ *Idézi: Uo.* 15., 19.

⁸⁹ Arch. II. 299.

szoros kapcsolatról árulkodik. Az ugyanakkor meglehetősen biztosnak tűnik, hogy az igen alacsony származású, csupán anyja és felesége révén nemesnek számító Nagy Albert a megyei nemesség feltétlen bizalmát élvezte, amely már 1500-ban is emiatt választotta meg országgyűlési követnek.⁹⁰ Pozícióját a per sem ingatta meg, így fordulhatott elő az, hogy egészen 1524-ig megmaradhatott az alispáni székben.⁹¹

A másik vonatkozó adat az Ugocsától távoli Zólyom megyébe visz bennünket. Az ország legkorábbi, 1500-tól vezetett megyei jegyzőkönyvében egy 1522. novemberi bejegyzés utal a nemességre a törvényszövegben említett beleegyezési jogára. A megyei törvényszék előtt megjelent ekkor Tőke Kristóf zólyomi várnagy, Turzó Elek ispán megbízottja, és kijelentette, hogy „nem fog alispánt választani a nemesek közössége és a régi királyoktól adományozott kiváltságaik ellenére, csak a nemesek egyetemének beleegyezésével és akaratából”.⁹² Persze nem tudjuk biztosan, mi volt az előzménye az ünnepélyes kijelentésnek, de ha figyelembe vesszük azt, hogy a kora újkorban Zólyom megyében a Szent Mihály-napot (szeptember 29.) követő hónapokban tartották a tisztújítást,⁹³ Tőke pedig éppen ez év tavaszától mutatható ki várnagyként,⁹⁴ az az érzésünk, hogy a várnagy az alispánválasztás előtt jelentette ki ura nevében, hogy nem kíván változtatni az eddigi gyakorlaton, és nem kívánja ráerőltetni jelöltjét a nemességre. De mi lehetett ez a gyakorlat voltaképpen?

A megyében legkésőbb Beatrix királyné 1500. évi távozásától azt látjuk, hogy a tekintélyesebb helyi nemesek egymást váltogatták az alispánságban. Radványi (Radvánszki) György például 1495-ben mutatható ki először alispánként, és 1516 előtt bekövetkezett haláláig további három alkalommal nevezték ki a posztra, ami után nem sokkal fia, Boldizsár is betöltötte a tisztséget.⁹⁵ Az idősebb Radványihoz hasonló pályát mondhatott magáénak Osztrólukai (Osztrólucki) György, aki először 1512-ben tűnik fel a törvényszék élén, és mikor 1530. március

⁹⁰ A Perényi család levéltára 1222–1526. Közzéteszi Tringli István. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44.) Bp. 2008. 337–338., 697. sz.

⁹¹ Arch. II. 299.

⁹² „Cristopherus Theke castellanus castris Zoliensis proscriptis se[?] nunquam contra communitatem nobilium, nec contra privilegia [...] a divis regibus condonata vicecomitem eligere poterit, nisi cum consensu et voluntate universitatis nobilium.” DF 290202., 115. (235. fk.) – Itt jegyzem meg, hogy tanulmányában Föglein Antal utal a jegyzőkönyv ezen oldalára és helyesen az 1522. november 6-ai dátumot is megadja, de a forrást a megye statutumának nevezi, és idézőjelek között a következő szöveget hozza: „Vicecomes eligi debet ex consensu universitatis nobilium.” Talán összekevert két szöveget. *Föglein Antal: XVI. századi közigazgatástörténeti adatok Zólyom vármegyéből. Századok 57–58. (1923–1924) 477. és 2. jegyz.*

⁹³ *Föglein A.: Közigazgatástörténeti adatok i. m. 480.* – Némileg ez ellen szól ugyanakkor az, hogy 1535-ben egy júliusi törvényszék dátuma elé írták az alispán megválasztásáról és megerősítéséről szóló bejegyzést, ami ismereteim szerint az első ilyen híradás a megyéből: Zólyom vármegye I. jegyzőkönyve, 170. (MNL OL Mikrofilmár, X 1041. 43277. tekercs.).

⁹⁴ Először 1522. ápr. 25-én: DF 267073.

⁹⁵ Arch. II. 384–388., különösen 42. jegyz., valamint DL 84748. – 1533-ban Boldizsár testvére, Péter volt az alispán: MNL OL P 46. I. 1533. No. 1.

8-án elhunyt, legalább negyedik alispánságát töltötte, miközben az ispánok cserélődtek.⁹⁶ A két tekintélyes nemes 1503-ban együtt képviselte megyéjét az országgyűlésen, de Osztrólucki 1517-ben, 1518-ban és 1527-ben is diétai követként mutatható ki, egyik alkalommal Radványi Boldizsárral együtt.⁹⁷ Olykor egy-egy szolgabíró is érdemesnek bizonyult arra, hogy elnyerje az alispánságot, akár közvetlenül szolgabírósa után.⁹⁸ Mindez inkább a megye választására és az ispán vagy megbízottja formális megerősítésére, kinevezésére utal, de természetesen semmit sem tudunk a két fél közötti egyeztetésekről vagy tárgyalásokról.

Okvetlenül érdemes hangsúlyozni annak az előbb említett jelenségnek a fontosságát, amikor a korábban szolgabíróként szolgáló nemes került az alispáni székbe. Láthatóan a Jagelló-kor egyik újdonságával állunk szemben, ami – pusztán formális logika alapján – alighanem az alispán megye általi választásának a következménye. Ha ugyanis a nemesi közösség immár nemcsak a szolgabírakat, esküdteket vagy a jegyzőt választhatta meg, hanem beleszólhatott az alispán kiválasztásába is, a megyei nemesség körében kialakulhatott egy hivatali előmenetelben megmutakozó megyei karriertípus: egy nemes előbb szolgabíró lett, majd ha még inkább rászolgált a közösség bizalmára, akár alispánnak is megválaszthatták. Az alispán „választhatósága”, bármit is értünk ezen, egyes megyékben láthatóan felértékelte a szolgabírói tisztség értékét. A legjobb példa erre Nyitra megye esete. Itt 1502 és 1525 között a négy ismert alispán közül hárman megelőzőleg szolgabírák voltak. Egyikük egyértelműen szolgabíróként nyerte el az alispánságot, egy másiknál ez csak valószínűsíthető, a harmadiknál viszont kilenc esztendő telt el a két tisztségviselés között.⁹⁹ Különösen Szerdahelyi Benedek esete tanulságos, aki egy tekintélyesebb, a nyitraszerdahelyi kastélyt birtokló nemesi családból származott. A megye örökös ispánja, Bacskai Miklós püspök 1501–1502 fordulóján az akkoriban elhunyt alispán helyére őt nevezte ki. Ismereteink szerint Szerdahelyi volt az utolsó,

⁹⁶ Arch. II. 385–388. – Halálának napja: Zólyom vármegye I. jegyzőkönyve, 170. (MNL OL Mikrofilmár, X 1041. 43277. tekercs.). Csúpan érdekességként jegyzem meg, hogy fiai néhány nappal a halála után átadtak a megyének az addig az apjuknál őrzött hat dekrétumot, egyéb királyi okleveleket „a megye kötetével” (jegyzőkönyvével) együtt és a 14 forint 80 dénárt tartalmazó megyei pénztárat (*pecunias comitatus*). – György apósa, Osztrólukai Demeter 1493–1494-ben volt alispán (Arch. II. 384.). György eredeti neve Lukavici volt, de feleségét a király fiúsította. Az ezzel kapcsolatban kibocsátott oklevelekből kiderül, hogy György az 1490-es években Václav Čič z Nemyčevsi cseh királyi udvari marsall familiárisa volt (DF 254205., DF 254213.).

⁹⁷ Arch. II. 513., 518., 520., MOE I. 129. – Melletrük 1505-ben és 1527-ben Micsinszki (Mikfalvi) György mutatható ki még országgyűlési követként, akinek alispáni említése 1526 előtt egyelőre nem ismert, 1527-ben viszont ő töltötte be a tisztséget: MNL OL P 46. 1. 1527. No. 4.

⁹⁸ Illés István 1512-ben és Domonkos János 1522-ben: Arch. II. 385., 388. Domonkos közvetlenül a szolgabírósból került az alispáni székbe (uo. 390.), Illésnél ez csak valószínűsíthető (uo. 389.).

⁹⁹ Arch. II. 170–171., 174–175. – Szerdahelyi Benedek 1495–1499 között szolgabíró, 1502–1510 között alispán; Assakürti János 1501–1512 között szolgabíró, 1512–1515 és 1516–1522 között alispán; Onori László 1501–1513 között szolgabíró, 1522–1525 között alispán.

aki ezzel együtt a nyitrai várnagyi tisztséget is viselte, azaz egyértelműen a püspök familiárisának tekinthető. Igen ám, de kinevezése előtt több éven át a megye egyik szolgabírájaként tevékenykedett (1495–1499). Ez aligha jelenthet mást, mint hogy a püspök fontosnak tartotta egy olyan személyt a szolgálatába vonni, aki már rászolgált a megye nemességének a bizalmára. Azt persze nem tudjuk, hogy mennyire egyeztetett az ügyben a megyével, de a bölcsnek tűnő döntés alighanem kedvezően járult hozzá az ispán és a megye kapcsolatához, aminek az lett a következménye, hogy Szerdahelyi három örökös ispán-püspököt is szolgálhatott várnagyként és alispánként.¹⁰⁰ Nyitra megye archontológiájára rátekintve láthatjuk, hogy 1494-től csak olyan nemesek viselték az alispánságot, akik már megelőzőleg betöltötték valamilyen megyei tisztséget, illetve szolgálatot: ketten esküdtek voltak az 1480-as évek második felében, egyikük ugyanekkor alispán, majd következik a három említett szolgabíró, végül egyikükről tudni lehet, hogy korábban megyei követ volt.¹⁰¹

A felhozott példák jól mutatják, hogy az 1504. évi törvény intézkedése nem véletlenül hagyta nyitva azt a kérdést, hogy ki jelöli az alispánt, hiszen nem kívánta egységesíteni a megyénként eltérő szokásokat, amelyeket alapvetően az ispán megyei pozíciója és a nemesség helyi érdekérvényesítő képessége alakított ki. Az alispánválasztás egységesülése még a 16. században sem következett be. A következő törvényi szabályozás, az 1548. évi 70. cikkely legfeljebb a hangsúlyokat tette máshova, de ugyanazt írta elő: „Az alispánokat ne egyedül az ispán válassza, hanem az ország törvényei szerint az egész megye beleegyezésével válasszák meg, és azon nyomban tegyenek esküt.”¹⁰² Erdély hét megyéjében láthatóan könnyebb volt egységesen szabályozni a kérdést: itt már az 1540. évi tordai tartománygyűlés úgy rendelkezett, hogy az ispánokat továbbra is a vajda, az alispánokat és a szolgabírákat viszont a nemesek közössége válassza.¹⁰³

* * *

Tekintettel arra, hogy középkori kútfőink alig említik az alispánválasztás intézményét, és néhány megyét – Barsot, Pozsonyt, Ugocsát és Zólyomot – leszámítva

¹⁰⁰ Arch. II. 170–171.

¹⁰¹ Arch. II. 170–171., 177., 514.

¹⁰² „Vicecomites non per comitem solum, sed consensu totius comitatus iuxta regni decreta eligantur, et iurent statim; alioqui iudicio illorum nemo pareat, nec illius iuris administratio locum habeat.” Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel III. (1546–1556). Szerk. Fraknói Vilmos. (Monumenta Hungariae Historica 3/3.) Bp. 1876. 235.

¹⁰³ „principales comites per dominum wayvodam, vicecomites vero ac iudices nobilium per universitatem eorundem nobilium eligantur”. Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel II. (1537–1545). Szerk. Fraknói Vilmos. Bp. 1875. 161. (A forrásra W. Kovács András hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök neki.)

annak megléte is legfeljebb csak valószínűsíthető, nem tehetünk mást, mint hogy segítségül hívjuk az 1526 utáni gazdagabb forrásanyagot, és az abból sokkal részletesebben megismerhető jelenségeket egybevetjük a Jagelló-korra vonatkozó ismereteinkkel. Az alábbiakban ezt a vizsgálatot szűrőpróbaszerűen egy észak-magyarországi megye, Liptó esetében végzem el, a témánk szempontjából legfontosabb kérdésekre összpontosítva. A megye kiválasztását az a körülmény indokolja, hogy Liptó megyének a törvényszéki üléseken és a megyei közgyűléseken vezetett jegyzőkönyvei 1514-től csaknem hiánytalan sorozatot alkotnak,¹⁰⁴ és Zólyom megyével ellentétben, amelynek legrégebbi hasonló kötete, mint láttuk, ugyancsak a 16. század elejéről való,¹⁰⁵ itt jelentősebb okleveles anyag is rendelkezésre áll.

Az első jegyzőkönyvek alapvetően a törvényszék előtt zajló pereket és bevallásokat tartalmazzák, és csak nagyon ritkán említik a megye nemesi közösségének egyéb ügyeivel – mint például a megyei csapatok fenntartásával, az adószedéssel vagy a királyi parancslevelek végrehajtásával – kapcsolatos eseteket. Emiatt a század közepéig hiába keressük a tisztségviselők megválasztásáról szóló híradásokat.¹⁰⁶ Az első általam fellelt, egyelőre még magában álló adatot nem is egy bejegyzés, hanem az 1551. június 3-ai ülés jegyzőkönyvének címe tartalmazza, amely arról tudósít, hogy a megye közössége ezen a napon megerősítette – az egyébként már évek óta tisztségben lévő – Poturnyai Simont az alispánságban.¹⁰⁷ (Szintén címben, igaz tizenöt évvel korábban, szerepel a szomszédos Zólyom megye első hasonló bejegyzése.¹⁰⁸) Három évvel később, 1554. május 18-án már arról olvas-

¹⁰⁴ A jegyzőkönyvek Liptó vármegye levéltárában maradtak fenn, jelenleg a Zsolnai Állami Levéltár bicsei fiókjában kutathatók: ŠABY, Liptovská župa I. Kongregačné Protokoly (a továbbiakban: KP). – Az első jegyzőkönyvre (fényképe megtalálható: DF 266608.) legutóbb lásd *Miroslav Martinický*: Formovanie šľachtickej samosprávy Liptovskej stolice. Liptov 12. (2018) 198–199. – Kutatásaim során a Podhorányi Zsolt (I. kötet), Bobrovniczky Eszter, Király András és Szalay-Bobrovniczky Kristóf (II–VII. kötet) által készített felvételeket használtam, amiért ezúton mondok köszönetet. Itt jegyzem meg, hogy a jelenlegi levéltári jelzet sorszáma és a kötetek száma nem azonos, a legrégebbi kötet jelenlegi sorszáma „i. č. 6”. Az alábbiakban a jelenlegi jelzetet tüntetem fel.

¹⁰⁵ Az első zólyomi jegyzőkönyvet (DF 290202.) 1500-tól vezették, de első oldalai alig olvashatók. *Föglein Antal*: A vármegyei jegyzőkönyv. Levéltári Közlemények 16. (1938) 166. Vö. Arch. II. 382. A jegyzőkönyv sorozat elemzését lásd *Föglein A.*: Közigazgatástörténeti adatok i. m. 466–494.

¹⁰⁶ Ez lehetett az általános a korai jegyzőkönyvek esetében. Lásd az előbb említett első Zólyom megyei kötet mellett a század közepén induló zempléni köteteket is: *Tóth Péter*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (tartalmi kivonatok) I. 1558–1560. Miskolc 1990., *Uő*: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei II. 1561–1563. Miskolc 2001. Szabolcs megyéből 1552-től maradtak adatok a választásra: *C. Tóth N.*: Szabolcs megye i. m. 62.

¹⁰⁷ „Sedes ferie quarte inter octavas Corporis Christi, die ipso est dominus Simon de Pothwryna in officium vicecomitis confirmatus.” KP i. č. 8. fol. 3r. – Korábbi tisztségviselésére lásd pl. 1545: KP i. č. 7. fol. 53r–54v, 1549: MNL OL P 231. (Fejérpataky cs.) 1–1549–No. 1.

¹⁰⁸ 1536: „Electus et confirmatus Ladislaus Dobrawiczky vicecomes.” Zólyom vármegye I. jegyzőkönyve, 170. (MNL OL Mikrofilmtár, X 1041. 43277. tekercs.).

hatunk, hogy a közgyűlésen a megye közössége a következő szerdán esedékes törvényszéket jelölte ki az alispánválasztás színhelyéül, ahol minden gazdagabb és szegényebb nemes köteles volt 100 dénár büntetés terhe mellett megjelenni. A távolmaradóktól behajtandó bírságokat a megye szükségleteire rendelték.¹⁰⁹

A tisztújításokról szóló bejegyzések a jegyzőkönyvekben csak az 1570-es évek második felétől válnak rendszeressé. A megye jegyzői 1577-től egyre bővülő formában közölték, legtöbbször közvetlenül egy adott közgyűlés dátumot tartalmazó címsorát követően, hogy az adott napon kit választottak, illetve erősítettek meg az alispáni, a szolgabírói és a törvényszéki esküdt ülnöki posztokon – a beszámolókat készítő jegyzők magukról ritkán tettek említést, de természetesen ők is választott tisztségviselők voltak.¹¹⁰ Összegyűjtve az 1577–1588 közötti bejegyzéseket, a következőket állapíthatjuk meg: a tisztújításra mindig Szent György napját követően, április 26. és június 1. között került sor, egyszer sem törvényszéki ülésen (*sedria*), hanem a közügyeket is tárgyaló közgyűlésen (*congregatio generalis*), amelyet ezekben az években a hagyományos helyszínen, Szentmárián, majd 1582-től az ispán és a nemesség döntése alapján Németlipcsén tartottak.¹¹¹ A tisztújításnak megvolt a bevett koreográfiája: első lépésként a tisztségviselők a megye nemességének közössége vagy egyeteme (*universitas*) előtt köszönet- és tetszésnyilvánítások közepette lehelyzték hivatalukat, majd ha munkájukkal szemben nem merült fel kifogás, illetve nem jelezték, hogy a továbbiakban nem kívánják betölteni addigi tisztségüket, megerősítették (*confirmare*) vagy újraválasztották (*eligere*) őket. Nem feladatunk most ennek bemutatása, de minden posztton a több éven át tartó tisztségviselés volt a jellemző. A tisztújítás ceremóniáját a régi-új tisztségviselők eskütetele zárta le arról, hogy feladataikat becsülettel fogják ellátni.¹¹² Az esküt a helyben beszélt szláv (szlovák) nyelven teheték,

¹⁰⁹ „Conclusum est per totam universitatem nobilium, quod omnes tam potiores, quam inferiores domini nobiles ad quartam feriam futuram pro electione vicecomitis in sede iudiciaria tenerentur intrare sub obligamine denariorum centum irremissibiliter exigendorum ad necessitatem comitatus.” KP č. 8. fol. 48v.

¹¹⁰ Nagypalugyai Plati András jegyző jól láthatóan utólag írta bele a nevet az 1585. évi tisztújításról szóló bejegyzésbe: KP i. č. 12.212r., vö. fol. 1r. – A többi tisztségviselővel együtt a jegyző is lehelyzte hivatalát: uo. fol. 199r., 246r. (utóbbi esetben meg is erősítették).

¹¹¹ A döntésnél a szállásra alkalmas házak és az ételmiszer-ellátás elégtelenségére hivatkoztak. KP i. č. 12. fol. 141r.

¹¹² A bejegyzések 1577–1588 között: KP i. č. 10. fol. 157r. (1577), 193r. (1578), fol. 210v. (1579), KP i. č. 12. fol. 2r. (1580), 73v–74r. (1581), 140r. (1582), 162r. (1583 – csak a tisztségek lehelyezése nevek nélkül), 199r. (1584 – csak a tisztségek lehelyezése nevek nélkül), 212r. (1585), 229v. (1586), 246r. (1587), 267v. (1588). – Az 1580–1588 közötti tisztújítások és megyei rendelkezések regesztája: *Illésy János*: Kivonatok Liptó megye XVI. századi jegyzőkönyvéből. Történelmi Tár Új folyam IV. (1903) 253–265.

amelynek szövege nem sokban különbözött a korábbi – például az 1486. évi törvényben olvasható – esküformuláktól.¹¹³

Számunkra most azok az apró részletek az érdekesek, amelyek meglétét vagy hiányát talán a középkori forrásanyagban is ki tudjuk mutatni. Az első ilyen az a régi jogszokás, amely kimondta, hogy a leköszönő tisztségviselők – ha utódaikat még aznap nem sikerült megválasztani – két hétig („a tizenötödik napig”) még gyakorolhatják hatalmukat, hogy a megye közössége még tudjon tárgyalni a jelöltekről.¹¹⁴ Nem kizárt, hogy erre az átmeneti időszakra utal egy eset 1518-ból. A megye első jegyzőkönyvének egyik 1518. július 7-ei bejegyzése szerint Vidaföldi Benedek „régí alispán”, egy „régí szolgabíró”, valamint két, ekkor is hivatalban lévő szolgabíró bevallást tett arról, hogy ők annak idején Szent György nyolcadik napját, május 1-jét jelölték ki egy határper tárgyalására.¹¹⁵ Az időpont és a tisztségek melletti rendhagyó jelző (*antiquus*) egyértelművé teszi, hogy az intézkedés óta az alispán és az egyik szolgabíró leköszönt, két társuk viszont tisztségben maradt.¹¹⁶ Vidaföldi ekkor már nyilván nem élt négy éve tartó alispáni megbízatásával, de az igen feltűnő, hogy egy hónappal korábban, június 9-én egyedülálló módon nemcsak a szolgabírákkal, hanem Strusky János likavai kapitánnyal, a megye Szapolyai család által kijelölt ispánjával közösen bocsátott ki oklevelet, ráadásul egy olyat, amelynek tartalma első pillantásra merőben szokatlan: nem tartalmaz új intézkedést, csupán tanúsítja, hogy a régóta tartó, előbb említett határperben ők milyen intézkedést hoztak korábban.¹¹⁷ A két szempont, azaz az ispán szokatlan feltűnése egy jelentéktelen ügyben, valamint a régóta húzódó per valamiféle összefoglalása egyaránt arra utal, hogy Vidaföldi ekkoriban köszönt le, de utódját még nem választották meg (az új alispánra az első adatunk július 7-éről maradt fenn).¹¹⁸ Az értelmezés persze ezúttal is bizonytalan, miként az sem igazolható

¹¹³ A latin és szlovák esküszöveg: KP i. č. 12. fol. 1r előtti, számozatlan oldalon.

¹¹⁴ Pl. 1582: „iuxta tamen veterem modum et approbatam consuetudinem huius comitatus per eandem universitatem nobilium data est auctoritas et plenaria potestas iisdem vicecomiti, iudlium et iuratis assessoribus modernis gerendi officia ipsorum usque decimum quintum diem, ut interim super ipsius officii conferendis et distribuendis commodius consultari possent et valerent.” KP i. č. 12. fol. 139v., vö. 1579: KP i. č. 10. fol. 208r., 1581: KP i. č. 12. fol. 73v, 1583: fol. 162r., 1584: uo. fol. 199r. – Amennyire tudjuk, ilyenkor rendszerint valóban két hét telt el a leköszönés és az új választás között, de 1581-ben csaknem egy hónap múltán tartották meg a választást (uo. 73v, 74r.), 1583-ban pedig kivételes módon három hónap múltán (uo. 162rv). – Ez az átmeneti időszak más megyénél is adathozható, lásd pl. Borsod megyéből egy 1578. évi adatot, mely szerint a leköszönő alispán a választásig magánál tarthatta hivatali pecsétjét és néhány esküdt jelenlétében használhatta is: Borsod vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei I. (1569–1578). Közreadja Tóth Péter. Miskolc 2008. 283., 2043. sz. Vö. egy 1564. évi Zólyom megyei esettel: *Föglein A.*: Közigazgatástörténeti adatok i. m. 478. 6. jegyz.

¹¹⁵ KP i. č. 6. fol. 2r. (DF 266608., 3. fk.)

¹¹⁶ Az oklevelet korábban másként értelmeztem: Arch. II. 145. 28. jegyz.

¹¹⁷ DF 266675.

¹¹⁸ Arch. II. 145.

teljes egyértelműséggel (bár valószínűnek tűnik), hogy az alispán és az egyik szolgabíró a kora újkorban is megszokott április végi–júniusi időpontban egyszerre vált meg tisztségétől,¹¹⁹ pedig ez újabb apró jele lenne annak, hogy ekkor már az alispánt is a megye választotta, méghozzá együtt a szolgabírákkal.

A vizsgált 1577 és 1588 közötti időszakban több bejegyzés is arról árulkodik, hogy a megye egyeteme, mikor követe(ke)t küldött az országgyűlésre, rendszeren az alispánt választotta meg erre a funkcióra, illetve ha egynél több személyt küldött a diétára, mellette általában a „tisztikar” egy másik (volt vagy jövőbeli) tagját delegálta.¹²⁰ Az alispán (egyik) követté való megválasztása ekkoriban más megyék esetében is rendszeres, sőt kizárólagosnak tűnő gyakorlat volt.¹²¹ Nem véletlen az egybeesés: tisztségviselővé választásuk már eleve nyilvánvaló jele volt az irántuk megnyilvánuló bizalomnak, és a megye magától értetődően tapasztalt, képességeiről már bizonyosságot tevő és főként a megfelelő tekintéllyel rendelkező személyekre kívánta bízni képviselőit. Érdemes összehasonlítani, hogy miként jelennek meg a megyei tisztségviselők a Jagelló-kori megyei követelek között. 1505-ben maga az alispán, Tornaljai (Poturnyai) Tamás képviselte megyéjét a diétán.¹²² Egy évvel korábban a több megye és város által a királyhoz küldendő követségbe a liptói nemesek azt a Vidaföldi Benedeket választották be, aki később a megye alispánja lett.¹²³ Hasonlóan tanulságos annak a három liptói nemesnek a személye, aki 1518 nyarán Liptó és Árva megye nevében járt el az országgyűlésen: az előbb említett Vidaföldi, aki két hónappal korábban köszönt le alispánságáról, a rendszerint királyi palotásként szereplő Szentmiklósi Pongrác Miklós, aki ebben az évben a megye pénztárosa lehetett, mivel ő szedte be a nagyböjt idején kivetett adót, amelyről a megye közössége előtt kellett elszámolnia,¹²⁴ végül Madácsházi Dániel: ő nyilvánvalóan a Liptó megyei Madácsházát adományul megszerző, Árva megyéből származó Kubinyi László budai udvarbíró Dániel nevű öccsével azonosítható, aki aztán hat évvel később a megye kapitányaként esik el a mohácsi

¹¹⁹ Az előbb említett július 7-ei bejegyzésben említett „régii szolgabíró” június 9-én ugyancsak szerepel egy ekkor kibocsátott megyei oklevélben (DF 235382.).

¹²⁰ Pl. 1573/74. Palugyai Ferenc alispán (KP i. č. 10. fol. 64r–65v), 1577. több követ, akik közül az egyik Poturnyai András (uo. fol. 176v), 1579. Okolicsányi Sebestyén alispán (uo. 223r), 1580. ugyanő (KP i. č. 12. fol. 37rv), 1581. ugyanő (fol. 134v–135v), 1583. ugyanő és Szentiváni János (fol. 160v), aki néhány hónap múlva váltja őt az alispánságban, 1587. több személy (fol. 254v.), akik közül az egyik Rakovszky János alispán volt (fol. 257r).

¹²¹ Lásd pl. *Sümeghy Dezső – Dominkovits Péter: Sopron vármegye követei a rendi országgyűléseken (1580–1847)*. Arrabona – Múzeumi Közlemények 45. (2007) 2. sz. 11–12., *Dominkovits Péter: A nyugat-dunántúli megyék országgyűlési követei (Győr, Sopron, Vas, Zala megyék példáján)*. Kézirat. (Köszönöm a szerzőnek, hogy használhattam kéziratát és konzultálhattam vele a fenti kérdésekben.)

¹²² Arch. II. 514.

¹²³ DF 216658. Vidaföldi további megyei szereplésére lásd még DL 64901–902. (1506).

¹²⁴ DL 94848. – 1508-tól számos forrásban szerepel palotásként (pl. 1508: DL 46863.), olykor királyi asztalnokként is (1511: DL 94742.), később kamarásként (1520: DF 258718.).

ütközetben.¹²⁵ Egy évvel korábban, 1517-ben a megyei követek listájára Liptó megyéből az a Szentannai György került fel, akiről a jegyzék megemlíti, hogy az alispán fiáról – helyesebben Vidaföldi vejéről és örökbefogadott fiáról – van szó,¹²⁶ aki e megjegyzés tanúsága szerint talán „apját” helyettesítette azon a gyűlésen, amelyen a lista készült. Szentannai esetében korábban szintén gyanítható a megyei pénztárosi vagy kapitányi tisztség, 1522-ben Szatmári György esztergomi érsek, kancellár familiárisa és bandériumának tisztje, mígnem az 1530-as évek elején maga is liptói alispán lesz.¹²⁷ János király 1527. évi budai országgyűlésén a megyét Kispalugyai György alispán képviselte, aki 1518 óta állt a megyei törvényszék élén,¹²⁸ társa Kubinyi László udvarbíró másik testvére, az 1530-as évek elején majd alispánságot viselő Máté lett,¹²⁹ aki az előző évtizedekben a szomszédos Árva megye alispánjaként és követeként mutatható ki.¹³⁰ Egyedül az 1503-ban szereplő liptói követ, Párházi György tekinthető kivételnek,¹³¹ mert ő – noha egy tekintélyesebb helyi család sarja volt – 1485-ben a szomszédos Turóc megyében viselt alispánságot,¹³² liptói szereplése eddig – ha nem írták el véletlenül a keresztnevét – ismeretlen.¹³³ Adataink természetesen szórványosak, de így is jól illeszkednek a későbbi évtizedekben tapasztaltakhoz. A megye nemesi közössége láthatóan már a Jagelló-korban is saját emberének tekintette (volt) alispánját, s ez igazán akkor magától értetődő, ha választott és nem ispánjuk által föléljük helyezett tisztségviselőről volt szó. A többi követ esetében is igazolható az aktív szerepvállalás a megyei közéletben.

A végére hagytuk a legfontosabb kérdést, nevezetesen a (fő)ispán szerepét az alispán megválasztásában. Vajon mennyire biztosított ténylegesen szabad választást a megye számára a 16. század második felében már egyértelműen meglévő alispánválasztási jog? Ha megvizsgáljuk az 1570-es, 1580-as évek tisztújításokról

¹²⁵ A felső-kubíni Kubinyi család története és leszármazása. Szerk. Kubinyi Ferenc – Kubinyi Miklós. I. A Kubinyi család története. Bp. 1901. 59., 71–72.

¹²⁶ Arch. II. 518.

¹²⁷ Pl. 1515: KP i. č. 6., fol. 11v. (DF 266608., 23. fk.), 1522: Politikatörténeti források Batori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) Bp. 2010. 139–140. (DF 259226.), 1531: ŠABY, Zbierka listín, no. 30386.

¹²⁸ Arch. II. 145.

¹²⁹ Tisztségviselésére lásd pl. 1534: MNL OL P 496. (Mattyasovszky cs.) 2. 1534. No. 2–3.

¹³⁰ Árvai alispánként: 1510: DF 262961., 1520: DL 23340. (Vö. Arch. II. kieg.). Követként 1505-ben és 1517-ben: Arch. II. 514., 518. (Mátyás és Máté keresztnévvel egyaránt szerepel.) Vö. A felső-kubíni Kubinyi család i. m. 15.

¹³¹ Arch. II. 513.

¹³² Arch. II. 290.

¹³³ Ezekben az években Párházi Miklós és a Vidaföldi/Párházi rokonsághoz tartozó Nagyolaszi György voltak a megyei közélet aktív tagjai, de a fenti megyei követ velük való azonosítása természetesen bizonytalan.

szóló bejegyzéseit, általában azt látjuk, hogy a tisztségviselők megválasztásának „cselekvője” – különösen a már hivatalban lévő alispán megerősítése esetén – kizárólag a nemesek egyeteme. Ettől függetlenül olykor említik, hogy az ispánok vagy legalábbis megbízottjaik részt vettek a tisztújításon. Mikor 1574-ben a pottornyai és a szentiváni nemesek kijelentették, hogy az ő járásuk semmiképpen nem választja meg (újra) Palugyai Ferencet alispánnak, és azzal fenyegetőztek, hogy ha ez mégis megtörténne, azt követően távol tartják magukat a törvényszéktől és a közgyűlésektől, a másik három járás nemessége Krusith János lipthói ispán küldöttével, a likavai provizorral közösen választotta meg Palugyait.¹³⁴ 1584-ben említik, hogy a tisztségek lehelyezésére az ispánok emberei és a nemesség előtt került sor,¹³⁵ a következő évben pedig nemcsak az urak és nemesek egyeteme, hanem az ispánok is a választás résztvevői voltak.¹³⁶ Vajon a források hallgatása ismét félrevezet bennünket, és a megye csak az 1504. és 1548. évi törvényekben is rögzített „hozzájárulási jog”-gal rendelkezett az alispán kinevezéséhez?

A válasz Liptó megye esetében 1583-ig egyértelműen nemleges, ekkor azonban Illésházy István főispán megyébe érkezésével változás következett be. 1582-ben a tisztújításra még úgy került sor, hogy a megyének nem volt ispánja.¹³⁷ 1583-ban azonban a nemrégiben ispánná kinevezett Illésházy élt azzal a jogával, hogy Szentiváni János személyében alispánt jelöljön (*denominare*), amelyet a megye el is fogadott (*acceptare*), ám az eljárással kapcsolatos nemtetszését jegyzőkönyvbe vette.¹³⁸ Négy évvel később, az 1587. évi tisztújításkor, miután Szentiváni közölte, hogy nem vállalja tovább az alispáni tisztséget, a helyére Rakovszky János likavai prefektust választották meg, de e lépésükhöz a következő megjegyzést fűzték: „nem véve figyelembe azt az akadályt, hogy ő a nagyságos Illésházy István úr, Liptó megye ispánjának a familiárisa és szervitora, hiszen az egész megye számos éven át megbizonyosodott Rakovszky János úr ilyen és ehhez hasonló tisztségekben megmutatkozó hűségéről és szorgalmáról”.¹³⁹ Mindez elég nyilvánvalóan azt

¹³⁴ KP i. č. 10. fol. 72v. – Palugyai volt ezt megelőzőleg is az alispán: uo. fol. 64rv.

¹³⁵ KP i. č. 12. fol. 199r.

¹³⁶ KP i. č. 12. fol. 212r.

¹³⁷ KP i. č. 12. fol. 134v, 140r–141r.

¹³⁸ „E(gregius) Ioannes Zentywany de Zentywan in vicecomitem per dominum comitem denominatus acceptatur in eundem vicecomitem per universitatem dominorum et nobilium, cum ea tamen conditione, ne id de caetero aliquid veteri libertati et consuetudini comitatus derogare videretur, imo idem articulus, ut per iudices ordinarios regni de eligendo vicecomite in primo iudiciorum termino discutiat et declaretur, qualis scilicet et per quos debeat fieri denominatio et item electio vicecomitis.” KP i. č. 12. fol. 162v. Vö. *Illésh. J.*: Kivonatok i. m. 261.

¹³⁹ „Et quia idem Ioannes Zenthwany alias vicecomes certis et rationabilibus de causis deinceps officium vicecomitis gerere et administrare recusasset, in locum suum egregius dominus Ioannes Rakowzky de Rakow ad praesens praefectus bonorum castris Lykawa non obstante eo, quod familiaris et servitor magnifici domini Stephani Illeshazy comitis istius comitatus Lyphthowiensis existat, cum eiusdem domini Ioannis Rakowzky in obeundis talibus et similibus officiis fides et sedulitas a compluribus annis

jelenti, hogy 1583-ig alispánnak rendszeren az ispántól teljesen független személyt választottak meg, ami egyfajta íratlan szabály meglétére utal. Rakovszky megszavazása esetében az volt a döntő szempont, hogy a likavai prefektusi tisztség elvállalása előtt évekig a megye választott jegyzőjeként működött.¹⁴⁰ Illésházy láthatóan mindkét választás előtt lépéseket tett annak érdekében, hogy választottjai elfogadhatóak legyenek a megye számára: alighanem ekként értelmezendő Szentiváni országgyűlési követi megválasztása néhány hónappal alispánsága előtt,¹⁴¹ és nyilván az ispán keze lehetett abban is, hogy az 1586. évi tisztújítás végén, miután a szokott módon a nemesség megnevezte tisztségviselőit, ezt olvashatjuk: „és mindnyájukkal együtt fog ülni a törvényszéken a vitézlő Rakovszky János, Liptó megye ispánjainak Likava vári prefektusa, aki ugyancsak köteles lesz esküt tenni”.¹⁴² Azaz egy évvel alispánná választása előtt az ispán mintegy esküdt ülnökként delegálta familiárisát a törvényszékre.

Lássuk ezek után, mi volt a helyzet a Jagelló-kori Liptóban. A megye azon típusba sorolható, ahol az ispáni tisztség egy vár birtoklásával kötődött egybe. Az után, hogy Nagyvárat a 15. század első felében lerombolták és tartozékait a likavai uradalommal egyesítették, ez a vár Likava volt. A vár élén álló tisztségviselő (vagy éppen ura) megye feletti befolyását az is erősítette, hogy sokszor az árvai várat és a hozzá tartozó ispánságot is Likava ura birtokolta.¹⁴³ Így nem csodálkozhatunk, ha az 1486. évi dekrétummal ellentétben 1492-ben, illetve 1492–1493-ban még egy-egy abaúji és esztergomi nemes tünik fel alispánként, akik természetesen az aktuális ispán familiárisainak tekinthetők,¹⁴⁴ 1494-től azonban az alispáni poszton kizárólagossá válnak a liptói nemesek. De vajon kimutatható-e kapcsolat az ispánok és az alispánok között? A válasz egyértelmű: nem. Minden alispánról több tucat forrás ismert, de egyik sem utal arra, hogy az ispánnal familiárisi kapcsolatban álltak volna. Ezzel ellentétben számos említés árulkodik arról, hogy – és távolról sem csak tisztségviselésük idején – a perekben őket választják fogott bírácoknak, náluk helyezik el okleveleiket, a megye lakosai által kezdeményezett eljárásokban őket jelölik királyi embernek, tehát összefoglalóan: a nemesi közösség bizalma töretlen irántuk. Detrefalvi Detre és Poturnyai Tamás már az 1470-es években egymást váltották az alispáni székben, az 1486. évi dekrétum után a megye rögtön esküdtnek választotta őket, hogy újabb tíz év elteltével, 1498–1507

toti huic comitatui perspecta sit, substituitur et communi omnium voto in vicecomitem istius comitatus Lypthowiensis eligitur.” KP i. č. 12. fol. 246r. Vö. *Illésy J.*: Kivonatok i. m. 264.

¹⁴⁰ Rakovszky 1585-ben köszönt le a jegyzőségről és lépett Illésházy István szolgálatába: KP i. č. 12. fol. 183v, 214r, 220r.

¹⁴¹ KP i. č. 12. fol. 160v.

¹⁴² „et iis omnibus assidebit etiam egregius Ioannes Rakowzky de Rakow prefectus castri Lykawa comitum istius comitatus Lypthowiensis, qui quoque iuramento astrictus erit”. KP i. č. 12. fol. 229v.

¹⁴³ Arch. II. 34., 142.

¹⁴⁴ Arch. II. 143–144. (Igaz, már az 1470-es évektől zömében liptói nemesek mutathatók ki alispánként.)

között ismét egymást váltogassák az alispánságban.¹⁴⁵ Mindketten szerepelnek abban az 1507. évi oklevélben, amely a megelőző években Liptó megye pénzt kezelő nemeseket sorolja fel.¹⁴⁶ Likava várát 1507-től két évtizeden át a Szapolyai család uralta, amely saját likavai kapitányait nevezte ki a megye ispánjaivá.¹⁴⁷ Bármennyire is jól ismertek a Szapolyai familiárisok, az itteni alispánok nem mutathatók ki közöttük. Az 1512–1513-ban működő Nagystyavnica Miklós például tisztségviselése előtt közvetlenül a Turzó család zólyomi várnagyaként szolgált,¹⁴⁸ társa, Alman Mihály pedig alispánsága előtt és után egyaránt Bakóc Tamás esztergomi érsek Liptó megyei tizedszedője volt.¹⁴⁹ Kispalugyai György alispánsága (1518–1527) előtt a megye választott kapitánya lehetett: testvérel együtt ekkor arra kapott engedélyt a megye egyetemétől, hogy birtokaikon a megyét illető adót kétszer beszédhetik „a megyének teljesített szolgálataikért”, valamint „azon károkért, amelyet a mi szolgálatunkban szenvedtek el”.¹⁵⁰ A Szapolyaiak láthatóan nem tartották fontosnak, hogy a törvényszék irányítását, illetve a megyei közügyek intézését saját kipróbált familiárisaikra bízzák. Miként a 16. század második felében, a megye rendre saját, már kipróbált embereit emelte az alispánságba, akik minden esetben a megye tekintélyesebb családjaiból kerültek ki. Az 1514-től vezetett jegyzőkönyvek szerint az ispánok ritkán avatkoztak a megyei igazságszolgáltatás ügyeibe, persze a bírságpénzekből nekik is rész járt.¹⁵¹

* * *

¹⁴⁵ Arch. II. 143–144., 148. – Fogott bíróként Poturnyait a felsorolt megyei „precipui nobiles” között lásd DF 271907. (1496). Vö. DL 25537. (1511), DL 47046. (1513). Egyéb fogott bírói adatok rá: DF 265948. (1488), DF 259278. (1497), DF 258726. (1503), DF 258705. (1505), DL 94712 (1509) stb. Okleveleket adnak át neki és/vagy Detrefalvinak: DF 258655–657. (1500-as évek eleje), DF 258767. (1494 körül). – Detrefalvi (vagy Benedekfalvi) Detre mint fogott bíró: DL 46761. (1492), DF 259278. (1497), DF 266893. (1503), DL 105823. (1510) stb. Vö. DF 260397. (1491). – A két nemes királyi emberként a Kubinyi család ügyeiben fordul elő: DL 105808., DF 248811., DF 259292. (1498), valamint Likava vár Szapolyaiak részére történő iktatásánál más tekintélyes helyi nemesekkel együtt: DL 105091. (1507). Vö. még DL 94558. (1483), DF 259276. (1496), DL 94622. (1500).

¹⁴⁶ DL 94678.

¹⁴⁷ Arch. II. 145.

¹⁴⁸ Arch. II. 145., különösen a 27. jegyz. Alispánságára kiegészítés az 1513. évből: Arch. II. kieg. – Fiát Detrefalvi Detre volt alispán fiával házasította össze: DF 258766.

¹⁴⁹ 1510: DL 47428., 1518: DF 235382. Egy 1563. évi tanúvallomás szerint Alman 2-3 évig újvári várnagy is volt (Archív Spišského biskupstva, Hodnoverné miesto Spišská kapitula, Aut. prot. IV. fol. 6r.), de egyelőre nem dönthető el, hogy ezt a Szapolyaiak birtoklása idejére vagy korábbra kell helyeznünk.

¹⁵⁰ 1518. március 17. „Item unionem fecimus: cum tota universitas nobilium cum nobilibus Georgio et Ioanne de Kyschpaludia, quod ipsi pro servitiis eorum, que comitatui exhibuerunt, quod ipsi duas ducas, que comitatum concernunt, de possessionibus Kyschpaludia et Bodafalva simul etiam pro damnis, que in servitiis nostris suscepissent.” KP i. č. 6. fol. 35v. (DF 266608., 75. fk.). – Kispalugyai János 1515-ben biztosan megyei kapitány, mivel zsoldot kap a megyétől, lásd uo. 11v. (DF 266608., 23. fk.).

¹⁵¹ Egy 1522-re keltezhető bejegyzés szerint egy kötelezvény be nem tartása esetén a peres fél köteles a likavai várnagnak (azaz az ispánnak) és az alispánnak 12-12 forintot fizetni. KP i. č. 6. fol. 73r. (DF 266608., 149. fk.). Az ispán gyakran idéztetett meg a törvényszékre helyi nemeseket, valószínűleg a bírságpénzek miatt, de az idézés okát csak egyszer határozták meg: uo. fol. 21v. (DF 266608., 47. fk.).

A fent elősorolt adatokból és jelenségekből arra lehet következtetni, hogy a megyei nemesség alispánválasztási joga a középkor végi Magyar Királyság területén fokozatosan terjedt el 1486-tól kezdődően, de leginkább a Jagelló-korban. Semmiképpen nem beszélhetünk azonban „tisza” rendszerről, mivel az egyes megyékben különböző időpontokban, eltérő tartalommal jelent meg az intézmény, nyilvánvalóan az ispán pozíciójának és hozzáállásának, illetve a helyi nemesség erejének függvényében, ami miatt törvényileg sem lehetett általánosan szabályozni, legfeljebb bizonyos minimális elvárásokat rögzíteni vele kapcsolatban (a megye hozzájárulásának kikötése, 1504). A megyésispánok természetesen az egész korszakon át gyakorolták az alispán kinevezésének a jogát, de számos megyében immár nem ők, vagy nem önállóan ők határozták meg helyetteseik személyét.¹⁵² A választás nyilvánvaló kísérőjelensége az ispánváltásoktól függetlenül hosszú ideig tisztségben maradó vagy többször is tisztségbe kerülő, az ispánokhoz szoros szállal gyakran már nem kötődő alispánok megjelenése, bizonyos megyei karriertípusok kialakulása, előfeltétele pedig annak 1486. évi kimondása, hogy a tisztséget csak megyebéli személy viselheti. (Ezt az alapvető követelését a nemesség a 15–16. század fordulóján szinte mindenhol sikerre tudta vinni.)

Alig maradt forrásunk magukról a választásokról. Nem ismerünk részletes leírást arról, miként egyeztetett a megyésispán és a nemesi közösség az alispán személyéről. Gyaníthatóan az ispán éppúgy jelölhette a személyt, mint a megye: előbbi esetben a megye vagy hozzájárulását adta ispánja választásához, vagy tiltakozott ellene, míg a másik esetben az ispán értelemszerűen nem nevezte ki a számára alkalmatlannak tűnő jelöltet. Akár az is előfordulhatott, hogy a megye közössége – mint a kora újkor évszázadaiban – több, az ispán által megnevezett személy közül választhatott.¹⁵³ Nem volt ez idegen a középkor emberétől sem, gondoljunk csak az 1519. évi nádorválasztásra, ahol az országgyűlés három jelöltre szavazhatott.¹⁵⁴ Nem kizárható, hogy helyenként, miként Heves megyében láttuk, „paritásos alapon” a két (al)ispán közül az egyik az ispán, a másik a megye jelöltje volt. Jóllehet nincs egyértelmű bizonyító adatunk arra, hogy a 16. század második felének gyakorlatához hasonlóan az alispánt a Jagelló-korban – a hivatali előd halálesetét kivéve – már minden évben megadott időpontban, a többi tisztségviselővel, különösen a szolgabírákkal együtt

¹⁵² Éppen emiatt 1486 után egyre veszélyesebb az alispán személye és tisztségviselési ideje alapján meghatározni az ispán személyét és ispánsága időhatárait. Ez az észrevétel archontológiai összeállításunkban nem mindenhol érvényesült, amely alól az általam összeállított archontológiai táblák sem kivételek.

¹⁵³ *Holub J.*: A főispán i. m. 210., *Föglén A.*: Közigazgatástörténeti adatok i. m. 477–478. Lásd erre még az 1642. áprilisi turóci alispánválasztás részletes leírását: Slovenský Národný Archív, Hodnoverné miesto Turčianskej Kapituly, Aut. prot. E. 347–348. Itt főispáni jogának és a megye szokásának megfelelően Révay Ferenc fő- és örökös ispán négy jelöltet nevezett meg, akik között egy-egy volt alispánt, ekkori esküdt ülnököt, illetve jegyzőhelyettest és esküdt ülnököt találunk.

¹⁵⁴ *C. Tóth N.*: A Magyar Királyság nádora i. m. 79–80.

választották vagy erősítették volna meg tisztségében, ez mégis valószínűnek látszik. (E kérdésekhez a későbbi, egy-egy megyére összpontosító részkutatások még számottevő adalékkal járulhatnak majd hozzá.)¹⁵⁵

Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az új, alispánválasztásra utaló jelenségekkel párhuzamosan tovább élt a régi rendszer is, amikor az ispán birtokigazgatással is megbízott familiárisa töltötte be az alispáni tisztséget. Ez még olyan megyékben is előfordult, ahol igazolható a választások megléte. Bars megyében, ahol a nemesi közösség a fentebbiek alapján 1488-ban bizonyosan választhatott alispánt, Győrödi Péter 1494 és 1504 között egy hosszabb szünettel valószínűleg három, Endrédi György 1508 és 1528 között egy megszakítással legalább négy ispán alatt állt a megyei törvényszék élén. Közben ugyanakkor 1500 és 1516 között a lévai várnagy viselte a másik alispáni posztot, ami nehezen értékelhető másként, mint hogy az egyik, Léva várát birtokló ispán, Haraszti Ferenc ekkoriban ragaszkodott ahhoz, hogy familiárisa töltsen be az alispáni tisztséget.¹⁵⁶ Vajon ellentmondás mindez, amely cáfolja eddigi fejtegetéseinket?

Kubinyi Andrásnak a középbirtokos nemességről írott, 1984-ben megjelent tanulmánya kiválóan bemutatta azt az előkelő nemesi réteget, amely kis túlzással monopolizálta nemcsak az alispáni tisztséget (helyenként az ispáni tisztséget is megszerezve), hanem azt a lehetőséget is, hogy megyéjük képviselőiben részt vegyenek a Jagelló-kor országgyűlésein, ahol erős, a megyehatárokon túlívelő házasságkötésekben is megmutatkozó kapcsolati hálót építhettek ki egymással. Kubinyi megállapítása szerint ez a politikai vezető réteg helyi szinten már sokszor komoly akadályokat tudott gördíteni a főurak szándékai elé. Mivel e réteg tagjai számára még mindig a főúri szolgálatba lépés volt a legjövődmezőbb lehetőség, a kiváló történész arra következtetett, hogy „az úri szolgálatban álló köznemesi politikusok prelátus- és báróellenes országgyűlési fellépése csak abban az esetben érthető, ha a familiárisi rendszer átalakult, válságossá vált volna”.¹⁵⁷ Ezt a válságot pedig abban találta meg, hogy a nemesek sokszor már csak határozott időre álltak egy-egy főúr szolgálatába, díjazásukban pedig nőtt a pénzbeli kifizetés súlya a természetbeni juttatásokkal szemben, ami a korszak forrásaiban a *familiaris* helyett megjelenő *servitor* fogalom elterjedésében csapódik le. Mindennek következményeként „meglazult az úr és szolgája közti egykor patriarchális viszony”.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Kádas István Sáros megyére vonatkozó kutatásaiból arra lehet következtetni, hogy az 1470-es években még a szolgabírákat sem választották egy állandó határnapon, ráadásul nem is mindig egyszerre nyerték el hivatalukat. *Kádas I.: A megye emberei* i. m. 26–27.

¹⁵⁶ Arch. II. 50–52.

¹⁵⁷ *Kubinyi A.: A középbirtokos nemesség* i. m. 7.

¹⁵⁸ Uo. 12.

Aligha kétséges, hogy Kubinyi András jól látta a folyamatot, de érzésem szerint éppen az annak háttérében álló vezérlőelvet vagy előzményt nem ragadta meg. Ez pedig véleményem szerint az, hogy 1486 után feltűnik egy új, a nemesség körében megfigyelhető életpálya- vagy karriertípus: a *megyei szolgálat*. Ahhoz azonban, hogy ez kialakulhasson, nemcsak a megyei hatóságok autonómiájának és jogkörének kellett megerősödnie, hanem bővülnie kellett a nemesség számára elérhető tisztségek körének is – a korábbi évszázadokban csupán korlátozott presztízst biztosító szolgabírói tisztség ugyanis éppenséggel inkább távol tartotta a tekintélyesebb megyei nemességet a komolyabb megyei szerepvállalástól. Magától értetődő, hogy a megyei tisztségeken alapuló „életpályamodell” akkor vált igazán csábítóvá a nemesség számára, amikor a megye közössége befolyást szerzett az alispán megválasztásában. A változás kezdetét mindenképpen az esküdti intézmény 1486. évi létrehozása jelöli ki,¹⁵⁹ de a fejlődésnek óriási lökést adhatott a megyei kapitányi és pénztárosi tisztségek 1498. évi létrejötte is, illetve a megye jogköreinek az adószedésben és zsoldosfogadásban megmutatkozó bővülése.¹⁶⁰ Azok a nemesek, akik e *választott megyei tisztségeken* – helyenként még a szolgabírószágban is – tevékenységükkel meghálálták a közösség irántuk megnyilvánuló bizalmát, számíthattak arra, hogy előbb-utóbb esélyük nyílik az alispáni tisztségre, és/vagy országgyűlési követnek is megválasztják őket.

A megye megerősödése magától értetődően növelte a helyi nemesség összetartozás-tudatát, aminek aligha van látványosabb bizonyítéka, mint a megyei pecséthasználat átalakulása, a hivatali pecsétek megjelenése.¹⁶¹ Ez azzal is együttl járhatott, amire Kubinyi is utalt, hogy bizonyos ügyekben a megye közössége immár képes volt összezárni sorait egy-egy főpappal vagy báróval szemben. Ennek viszont az lett a szükségszerű következménye, hogy a főpapoknak és a főuraknak érdemes volt változtatniuk familiárisi körük kialakításán: ekkortól érdekükben állt, hogy olyan nemeseket is szolgálatukba fogadjanak, akiknek a szavára a megyei nemesség is sokat adott. A megye bizalmát élvező személy nemcsak a megyei törvényszéken tudta hathatósabban képviselni a főúr érdekeit, hanem nyilvánvalóan ura megyében fekvő uradalmait is jobban tudta igazgatni az által, hogy kapcsolatai és tekintélye révén a szomszédokkal kialakuló konfliktusokat könnyebben rendezte el. Ez lehet a magyarázata annak, hogy az alispánok között változatlanul feltűnnek időnként az ispán familiárisai, ami azonban nem feltétlenül az ispáni önkény jele, hanem azt is jelezheti, hogy az ispán olyan familiárisát

¹⁵⁹ Az esküdti intézmény fontosságára lásd *Tringli I.*: Újkor hajnala i. m. 73., *Uő*: Megyék i. m. 515. Történetére lásd *Neumann T.*: Választott nemesi esküdtek i. m.

¹⁶⁰ A két tisztségre lásd *Kádas I.*: A megye pénze i. m. Vö. *Tringli I.*: Megyék i. m. 517.

¹⁶¹ A tisztségviselők saját pecsétjei helyett hivatali pecsétek megjelenésére lásd *Kádas István*: Cum sigillo nostro. A késő középkori Sáros megye pecséthasználata. *Történelmi Szemle* 59. (2017) 637–653. Vö. *Tringli I.*: Megyék i. m. 516.

jelölte az alispánságba, aki élvezte a megyei nemesség többségének a támogatását (lásd fent a nyitrai Szerdahelyi Benedek vagy a szabolcsi Ders Kelemen példáját, de tanulságos Bertóti Szaniszló esete is Sáros megyében¹⁶²). A fenti barsi példa – a lévai várnagy alispánsága – következésképpen nem cáfolja a megyei nemesség befolyását az alispán megválasztásában. Mindazonáltal nagyon úgy tűnik, hogy az alispánt feletteséhez egyre gyakrabban a személytelenebb „hivatali”, nem pedig a bizalmas familiárisi kapcsolat fűzte.

A familiaritás Kubinyi András által említett Jagelló-kori válságjelenségei nyilvánvalóan léteztek, de nem szabad eltúlozni jelentőségüket: az ispán és az alispán közötti kapocs országzerte tapasztalható meglazulását nem számítva, amely tehát nem a familiaritás megváltozására, hanem a megye jogainak bővülésére vezethető vissza, az ismert esetek zöme – természetesen a szélesebb nemesi köröket érintő katonai (zsoldosi) szolgálaton túl – tényleg csak a nemesség első számú vezetőire korlátozódik. (A híres példa erre Ernuszt János és Battyányi Boldizsár 1505. évi, egy évre szóló szerződése.)¹⁶³ Ennek okai pedig egyértelműek: az urak igyekeztek szolgálatukba fogadni és lekötelezni a helyi, tartományi és országos szinten a nemesség helyi és rendi politikáját alakító nemesi vezetőket, akik viszont láthatóan nem kívántak hosszú távra egy úr mellett sem elköteleződni, hogy bármikor szabadon elvállalhassák a királyi udvar, más főurak vagy a nemesség megbízatásait. Úgy tűnik, hogy ezzel ellentétben a várak és uradalmak igazgatásában alkalmazott nemesek tömegeinek szolgálatában nem történt ilyen mérvű változás.

A nemesség politikai vezető rétege, amelyet Kubinyi András az országgyűlési követekkel, a királyi tanács köznemesi ülnökeivel, a megyék bárói rétegbe nem tartozó, „köznemesi” ispánjaival és az alispánokkal azonosított, nem képez egységes társadalmi réteget. Kimutathatók közöttük az uradalmakkal rendelkező nemesi előkelők éppúgy, mint az egy-két tucat jobbágytelekkel rendelkező birtokos nemesek (Péterfalvi Nagy Albert alighanem a kivételek közé sorolható). Az 1486 utáni időszak egyik legfontosabb társadalomtörténeti változása az, hogy a megyei tisztségek bővülése a nemesség eltérő vagyoni rétegeit is a megyei közösség szolgálatába vonzotta, és előmeneteli lehetőséget biztosított számukra. Jól látszik, hogy a megyei nemesség első számú tisztségviselőjévé váló alispánok kiválasztásában nem mindig az adott megye birtokstruktúrájához mérten kiemelkedő vagyon, hanem a megyei közösség bizalma számított a legfontosabb szempontnak. Az alispánok köre éppen ezért nem azonosítható maradéktalanul a nemesség politikai vezető

¹⁶² Bertóti 1487-ben esküdt, 1498-ban megyei adószedő lett, majd Perényi Imre nádor ispánsága (1505–1519) idején lett alispán hosszú időre (*Kádas I.: A megye emberei* i. m. 212., Arch. II. 205.). Miután Perényi megszerezte 1516-ban Sáros várát, Bertóti lett annak egyik várnagya, kapitánya (első adatom 1517-ből való: DF 217659.).

¹⁶³ *Kubinyi A.: A középbirtokos nemesség* i. m. 12., 21. 66. jegyz., *Pálosfalvi, T.: The Noble Elite* i. m. 129.

rétégevel, amelyben inkább a nagybirtokos előkelők, a királyi, kúriai és főúri szolgálatban vagyont és tekintélyt szerző „hivatali értelmiség” és a katonai, birtokigazgatási tapasztalatokkal rendelkező nemesek játszották a főszerepet. Ám ez a réteg is gyakran élt azzal a lehetőséggel, hogy ispánként vagy alispánként részt vegyen a megyei közéletben, ott szilárd bázist építve ki magának, és egyben garantálva követi megválasztását. A Kubinyi András tanulmányában leírt társadalomtörténeti jelenségeket tehát valójában nem a középbirtokos nemességre általában, hanem a nemesség politikai vezetőrétegére, az elitekire kell vonatkoztatni, illetve szűkíteni.

A megyék megerősödése, amelynek egyik központi eleme volt az alispáni tisztség fokozatos függetlenedése az ispánétól, magától értetődően hozzájárult ahhoz, hogy a nemesség rendi szinten egyre inkább hallathassa hangját a Jagelló-kori országgyűléseken. Persze nehéz eldönteni, hogy a nemességnek a megyei autonómia bővülésére és az alispáni tisztség választhatóságára irányuló – hosszú távon – mindenképpen sikeres fellépése 1486-ban a rendként való megerősödés jele vagy csupán előzménye. Paradox módon a nemesség érdekérvényesítő képességét Mátyás utolsó éveiben a szakadatlan harcok és a király távolléte, míg Ulászló uralkodása alatt a háborúk hiánya, pontosabban a törökellenes támadó hadjáratok elmaradása erősítette meg.¹⁶⁴

ELECTION OF THE *ALISPÁN* IN LATE MEDIEVAL HUNGARY

By Tibor Neumann

SUMMARY

According to the general academic consensus, the alispán (*vicecomes*), who headed the county's judicial seat, was appointed in the Middle Ages by the ispán (*comes comitatus*) from the ranks of his own retainers (*familiars*). Based on an analysis of relevant sources from the late Middle Ages, the author has come to the conclusion that the demand that the alispán be elected by the county nobility was already put forward at the diet of 1486 while, moreover, in some of the counties it was already working practice upon royal license or the ispán's authorization. During the Jagiellonian period the election of the alispán by the local nobility could be detected in a growing number of counties, but no general legal regulation was possible on account of the diverging local conditions. In many places the link between the ispán and the alispán loosened and was transformed into a relation of official subordination, which had important social historical consequences: the service of the county became an attractive career option for wealthier nobles as well, a fact which influenced the emergence of the nobility as a separate order.

¹⁶⁴ Vö. Neumann Tibor: *Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)*. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak) Bp. 2019. 13., 18.